

Op weg naar een goede pengreep

Ria Moons
Master Special Educational Needs
Fontys Opleidingscentrum Speciale Onderwijszorg
Begeleid door: Sophie Sliepen

Studentnr.: 2176777
Leerroute RT

Juni 2012

Inhoud

Samenvatting	4
Inleiding	6
Hoofdstuk 1: Aanleiding en probleemstelling	7
Hoofdstuk 2: Theoretische onderbouwing	
2.1 De ontwikkeling van de motoriek	12
2.2 Voorbereidend schrijven in groep 1 en 2	12
2.3 De ontwikkeling van de grijpfunctie en het vastpakken van schrijfmateriaal	13
2.4 De pengreep	14
2.5 De dynamische driepuntsgreep	15
2.6 Hoe kun je de ontwikkeling van de fijne motoriek ontwikkelen en stimuleren?	16
2.7 Welk schrijfmateriaal is geschikt voor leerlingen van groep 1, 2 en 3?	17
2.8 De juiste schrijfhouding	18
2.9 Pengreep voor linkshandigen	18
2.10 Interview	18
2.11 Conclusies	20
Hoofdstuk 3: Onderzoeksmethodologie	21
Hoofdstuk 4: Data analyse en resultaten	
4.1 Inventarisatie van de pengreep in groep 3	26
4.2 Vragenlijst leerkrachten groep 3	27
4.3 Inventarisatie van de pengreep in groep 2	27
4.4 Vragenlijst leerkrachten groep 1/2	29
4.5 De motoriekkist	30
4.6 Presentatie	30
4.7 Leerlingvolgsysteem	30
4.8 Werken met kleuters	31
4.9 Evaluatie bruikbaarheid motoriekkist	31

Hoofdstuk 5: Conclusies	33
Hoofdstuk 6: Evaluatie onderzoek	40
Literatuurlijst	44
Bijlagen	47
1. Indeling pengrepen	48
2. Groepsoverzicht pengreep	51
3. Inventarisatie van de pengreep in groep 3	52
4. Vragenlijst voor de leerkrachten van groep 3 en inventarisatie	55
5. Inventarisatie van de pengreep in groep 2	57
6. Vragenlijst voor de leerkrachten van groep 2 en inventarisatie	64
7. Aanleren van de driepuntsgreep	68
8. Het aanleren van een goede zit-schrijfhouding	69
9. De zit-schrijfhouding aanleren met een liedje of een versje	71
10. Spelletjes, versjes en oefeningen voor het stimuleren van de fijne motoriek	74
11. Beschrijving van de spelletjes in de smurfenkist	78
12. Registratieblad	80
13. Aandachtspunten voor linkshandigheid	81
14. Presentatie	83

Samenvatting

De leerkrachten van de groepen 3 van de basisschool waar ik werk constateerden dat er veel kinderen een verkeerde pengreep hanteren en zij vroegen zich af waardoor dit komt. Hieruit ontstond de onderzoeksvraag wat er kan worden gedaan aan de ontwikkeling van de fijne motoriek om te komen tot een goede pengreep. Wat betreft de opvattingen over wat kinderen moeten kunnen aan fijn motorische vaardigheden op jonge leeftijd lopen de meningen sterk uiteen. Uit onderzoek is namelijk gebleken dat de proximale en distale motoriek zich onafhankelijk van elkaar ontwikkelen en vanuit verschillende hersencentra worden aangestuurd. De fijne distale motoriek ontwikkelt zich niet door rijping van het centraal zenuwstelsel, maar door oefening.

De wereldwijd geaccepteerde opvatting dat eerst aandacht besteed moet worden aan de grote motoriek (proximale vaardigheden) voordat de fijne motoriek (distale vaardigheden) geoefend kan worden en wanneer de proximale vaardigheden verbeteren de distale vaardigheden automatisch volgen, is hierdoor onhoudbaar geworden. Deze ontdekking maakt dat waar de één vindt dat hierdoor veel hogere eisen gesteld mogen worden aan de motorische vaardigheden van heel jonge kinderen, de ander vindt dat er niet te snel te hoge eisen aan het motorisch functioneren mogen worden gesteld.

Tijdens mijn onderzoek heb ik gekeken welke pengreep de kinderen in de groepen 3 van mijn school hanteerden. Uit de literatuur blijkt dat er niet één goede pengreep is en dat pengrepen ingedeeld worden in rijpe grepen, overgangsgrepen en onrijpe grepen. Wanneer deze indeling gehanteerd wordt, blijkt uit mijn onderzoek dat een hoog percentage kinderen een rijpe greep heeft. Gezien vanuit deze indeling kun je concluderen dat het met de pengreep wel goed zit. Echter, de meningen over wat een goede pengreep is zijn verdeeld.

Bij een goede pengreep moeten de duim en de vingers zich soepel kunnen buigen en strekken en dit kan het makkelijkst bereikt worden met de dynamische driepuntsgreep. Sommigen zien daarom deze driepuntsgreep als enig goede greep. Wanneer ik in de geobserveerde groepen kijk naar het percentage kinderen dat deze greep hanteert, ziet het er heel anders uit: in één groep blijkt slechts 36% de dynamische driepuntsgreep te hanteren. Voor mij is door dit onderzoek duidelijk

geworden dat deze dynamische driepuntsgreep als beste pengreep moet worden aangeleerd.

Een foute pengreep kan het gevolg zijn van een niet voldoende ontwikkelde duim- en wijsvingerfunctie: kinderen moeten de duim en overige vingers onafhankelijk van elkaar kunnen gebruiken en de duim moet kunnen opponeren. Om dit te bereiken is oefening nodig en uit onderzoek blijkt dat het inzetten van gericht spelmateriaal, zoals in een motoriekkist, hieraan enorm bijdraagt. Bovendien zijn er heel veel spelletjes en oefeningen waarbij het draaien van de pols, het buigen, strekken en isoleren van de vingers en het opponeren van de duim geoefend worden. Al deze spelletjes stimuleren de fijne motoriek en kunnen tijdens kringmomenten in de groep worden gespeeld. Het werken met veel verschillende soorten materialen en het ontwikkelen van de tastzin is eveneens effectief. De leerkracht moet hierbij vertrouwen in de capaciteiten van het kind uitstralen, weten wat nodig is om het kind succeservaringen te laten opdoen en zich bewust zijn van zijn/haar rol als voorbeeld. De leerkracht moet daarom bij schrijfactiviteiten in de groep zelf ook de dynamische driepuntsgreep hanteren.

Tenslotte heb ik een voorstel gemaakt om te komen tot een beoordeling van de pengreep op het rapport, zodat voor elke leerkracht de doorgaande lijn binnen de school duidelijk is.

Dat er niet één visie is over schrijfonderwijs, onder andere de beste pengreep en welk schrijfmateriaal het best kan worden ingezet, maakt het niet eenvoudig: er is namelijk niet een pasklaar antwoord. Het maakt het daardoor wel interessant!

Inleiding

Na een tussenpauze van een paar jaar ben ik momenteel als invalleerkracht werkzaam op een basisschool met ruim 600 leerlingen. Daarvoor heb ik twintig jaar gewerkt als groepsleerkracht in het reguliere basisonderwijs. Omdat ik mijn kennis en vaardigheden wilde vergroten, ben ik aan de studie Master SEN RT begonnen.

Vorig schooljaar stond op mijn school met regelmaat het vak schrijven of een onderdeel ervan op de agenda: mogen kinderen schrijven met een balpen of stellen we de vulpen verplicht? Zijn we nog tevreden met de huidige schrijfmethode? Hoe komt het dat sommige kinderen zo slordig schrijven, wat doen we daaraan? De vulpennen die onlangs gekocht zijn blijken te lekken, is er een alternatief? Hoe komt het dat er zoveel kinderen in groep 3 een verkeerde pengreep hebben?

In de jaren dat ik groepsleerkracht was, heb ik vijf jaar een groep 3 gehad. Vooral deze laatste vraag had daarom mijn belangstelling. Dit vond ik een erg leuk en interessant onderwerp, want wanneer iemand mij op dat moment gevraagd zou hebben wat ik wist over de beste pengreep of iets over pengrepen in het algemeen, dan was mijn antwoord kort. Ik wist niet meer dan dat ik tot nu toe altijd gedacht heb dat de greep waarbij het schrijfmateriaal vastgehouden wordt met duim, wijsvinger en middelvinger de juiste is. Ik wilde door me te verdiepen in de theorie hierover meer te weten te komen, wat je eraan kunt doen om een goede pengreep te krijgen en wat de oorzaak van een verkeerde pengreep kan zijn. Dit onderzoek gaat daarom over de vraag hoe je de fijne motorische ontwikkeling kunt stimuleren om te komen tot een goede pengreep.

Dit onderzoek is voor mij niet alleen uitbreiden van kennis geweest om te komen tot een antwoord op de gestelde vraag. Het heeft in ieder geval al geleid tot toepassen in mijn werk en aandragen van adviezen voor de school en ik hoop tot implementeren ervan op de langere termijn.

Hoofdstuk 1

Aanleiding en probleemstelling

De leerkrachten van de groepen 3 op de basisschool waar ik werk hebben aangegeven dat zij steeds meer kinderen in hun groep hebben met een verkeerde pengreep. Zij zien dat de kinderen het schrijfmateriaal niet vasthouden met een goede dynamische driepuntsgreep en zij vermoeden dat dit de oorzaak is van de problemen die kinderen soms hebben bij het leren schrijven.

Welke problemen ervaren de leerkrachten van groep 3 bij het schrijven die volgens hen veroorzaakt worden door een foute pengreep?

- leerlingen houden het potlood verkrampd vast
- schrijven lukt niet tussen de lijntjes
- kinderen schrijven slordig
- de pendruk is te hoog
- het afleren van een verkeerde pengreep is moeilijk

Huidige situatie

De schrijfmethode die is ingevoerd vanaf groep 1 tot en met groep 8 is de methode *Schrift* (uitgeverij ThiemeMeulenhoff).

Sterke punten van de methode in groep 3:

- de mogelijkheid tot het inzetten ervan op drie verschillende momenten: bij aanvang in groep drie, na de herfstvakantie of, wat de methode adviseert, na de kerstvakantie. Dat is het moment dat, volgens de huidige opvattingen, de meeste kinderen er mentaal rijp voor zijn. Tot de kerstvakantie wordt aandacht besteed aan het beginnend schrift en worden de cijfers aangeleerd. Na de kerstvakantie worden er per twee weken vier nieuwe letters geleerd die direct verbonden worden. Om op de verschillende momenten te kunnen starten zijn twee versies oefenboekjes ontwikkeld.
- Duidelijke instructie met behulp van het digibord
- De methode geeft duidelijk aan hoe de zithouding van het kind moet zijn

- De methode geeft duidelijk aan met welke pengreep het schrijfmateriaal gehanteerd moet worden: de driepuntsgreep (het schrijfmateriaal vastgehouden wordt door de duim, wijsvinger en middelvinger).

Minder sterke punten zijn:

- Er wordt verondersteld dat de leerlingen beschikken over goed ontwikkelde fijn motorische vaardigheden
- De leerlingen moeten tussen smalle liniatuur schrijven
- Motorisch zwakke kinderen krijgen onvoldoende oefenmogelijkheden

Voor het leesonderwijs wordt de vernieuwde versie van de methode *Veilig leren lezen* gebruikt. Hiertoe worden zeer diverse materialen ingezet, waarbij het schrijven beperkt blijft tot aankruisen, omcirkelen van woorden en lijnen trekken van een woord naar de bijbehorende afbeelding. Wanneer er letters geschreven moeten worden, wordt het blokschrift gebruikt. Hiervoor is geen methode, letters worden niet structureel aangeleerd (de blokletterschrijfmethode *Schrijven leer je zo!* van Henk Schweitzer fungeert als voorbeeld). De kinderen tekenen de letter of het woord dat ingevuld moet worden na van het voorbeeld.

De leerkrachten geven aan dat veel kinderen al een beetje kunnen schrijven wanneer zij starten in groep 3. Er zijn echter zo veel kinderen die de blokletters met een fout traject schrijven, dat de leerkrachten van de groepen 3 er dit schooljaar voor gekozen hebben om het moment van aan elkaar leren schrijven naar voren te halen. Het schriftje met voorbereidende schrijfoefeningen (beginnend schrift) wordt in groep 3 niet gebruikt, eind november zijn zij in schriftje 1b begonnen met het aanleren van alle losse schrijfletters. Nadat alle letters aan de orde zijn geweest werden ze pas met elkaar verbonden. De methode *Schrift* wordt in de groepen 3 dus aangepast gebruikt.

Wat houdt de methode *Schrift* in groep 1 en 2 in?

De methode *Schrift* is gebaseerd op de huidige opvattingen dat de fijne motoriek al in een vroeg stadium geoefend kunnen worden. Sterke punten van de methode zijn:

- het oefenen van de juiste pengreep (en pendruk) en schrijfhouding
- het effect ervaren van werken met verschillende materialen
- teken-, kijk-, en doe-opdrachten (waarneming en (re)productie)

- oefenen en werken aan de vinger-, hand-, arm- en schoudermotoriek en aan de oog-handcoördinatie
- goed leren kijken speelt volgens de auteurs bij de kleuters al een grote rol, omdat bij het uiteindelijk aanleren van de letters het van belang is dat het kind ziet waar een letter rechte of gebogen delen bevat.
- In de handleiding is een hoofdstuk gewijd aan de schrijfhouding en juiste pengreep.

Waar de leerkrachten minder positief over zijn, is:

- de methode is voorstander van het gebruik van kapitalen
- de moeilijkheidsgraad van sommige opdrachten (trajectdelen in goede volgorde leggen, draairichting wijzigen, volgen van routes) is erg hoog
- kinderen die motorisch niet sterk zijn beleven weinig succeservaringen
- de methode adviseert te schrijven met vulpen

Hoewel de methode aangeeft in groep 1 en 2 te werken met kapitalen wordt dit in de praktijk niet gedaan. Wanneer er door de leerkracht geschreven wordt in de groep (de namen van de kinderen op hun stoel, muurposters, verjaardagskalender, woordenschattoefeningen d.m.v. een woordweb etc.) worden blokletters gebruikt.

In het kort samengevat is de huidige situatie in de groepen 1/2 en 3 als volgt:

- De oefeningen die de methode geeft zijn gebundeld tot boekjes met twintig opdrachten voor de tweede helft van groep 1 en veertig opdrachten voor groep 2. Een aantal leerkrachten zegt om verschillende redenen niet positief te zijn over deze opdrachten. Omdat de methode door de hele school is ingevoerd worden ze wel gebruikt.
- In plaats van kapitalen worden blokletters gebruikt.
- Er is gekozen om in groep 3 voor de kerstvakantie te starten met het aanleren van verbonden schrift.
- Het schriftje met voorbereidende schrijfoefeningen (beginnend schrift) wordt

in groep 3 niet gebruikt.

- Het schrijfmateriaal in de groepen drie en vier is het potlood. Vanuit de school wordt een driekantig potlood verstrekt, veel kinderen schrijven met een door de ouders aangeschaft stabilopotlood.
- Alle leerkrachten van de groepen 1/2 en 3 letten op nagenoeg alle aspecten van de zithouding en elke leerkracht heeft aangegeven op de pengreep te letten, al is er bij de leerkrachten wel verschil in hoe vaak en wanneer erop gelet wordt.
- Alle leerkrachten gaan ervan uit dat de driepuntsgreep de enige goede pengreep is.
- Vier van de vijf leerkrachten van de groepen 1/2 denken dat hun pengreep niet goed is.
- Twee van de vijf leerkrachten van de groepen 3 denken dat hun pengreep niet goed is.
- Aan het eind van groep twee staat het item 'pengreep' vermeld in het rapport. Elke leerkracht geeft een beoordeling naar eigen inzicht. Hierdoor kan het gebeuren dat deze door de leerkracht van groep twee beoordeeld wordt als 'goed', terwijl de leerkracht van groep drie deze als 'niet goed' beschouwt. Binnen de school zijn hierover geen afspraken vastgelegd en 'de pengreep' is tot nu toe niet eerder onderwerp voor overleg geweest.
- er is geen afstemming binnen de zeven kleutergroepen voor eenzelfde aanpak wat de ontwikkeling van de fijne motoriek betreft.

Mijn onderzoeksvraag is nu:

Wat kan er worden gedaan aan de ontwikkeling van de fijne motoriek om te komen tot een goede pengreep bij kinderen van groep 2?

Naast deze vraag heb ik de volgende deelvragen:

- wat is de meest ideale pengreep, is die er wel, zijn er meerdere goede pengrepen?
- hoeveel kinderen in groep 3 hebben een verkeerde pengreep, zijn het er wel zo veel als de leerkrachten aangeven?

- als er meerdere pengrepen als “goed” worden omschreven, blijken er dan kinderen te zijn die toch een goede pengreep hebben?
- hoe wordt er door de leerkrachten van de groepen 1/2 en 3 gewerkt aan de ontwikkeling van een goede pengreep?
- aan welke voorwaarden moeten kinderen eind groep 2 voldoen voor het kunnen starten met het leren schrijven in groep 3?
- wat wordt er in de groepen 1/ 2 gedaan aan de ontwikkeling van de fijne (of kleine) motoriek, wordt de methode gevolgd, worden andere middelen gebruikt?
- welke materialen zijn op school aanwezig en kunnen er worden ingezet?
- zijn er afspraken binnen de school of en hoe de motorische ontwikkeling gevolgd wordt?

Ik hoop door me te verdiepen in de literatuur, zowel voor mijzelf als voor mijn collega's, helder te krijgen wat de beste pengreep is om aan te leren vanaf groep 1 en te weten te komen welke materialen of oefenstof het best ingezet kan worden om dit te bereiken. Ik hoop te komen tot overeenstemming en afstemming binnen de zeven kleutergroepen wat aanpak van motorische ontwikkeling betreft, zodat de oudste kleuters als kinderen in groep 3 een gelijke start kunnen maken.

Voor de doorgaande lijn binnen de school hoop ik ten slotte richtlijnen wat pengreep betreft te kunnen geven, zodat er in ieder geval overeenstemming in beoordeling op het rapport tot stand komt.

Hoofdstuk 2

2.1 De ontwikkeling van de motoriek

De ontwikkeling van de motoriek verloopt volgens ontwikkelingsprincipes en een aantal fasen. Deze verlopen gelijktijdig en naast elkaar. Als het kind alle fasen doorlopen heeft, heeft het zich een voorkeurshand ontwikkeld, Deze fasen zijn door Mesker (1980) beschreven, deze indeling wordt nog steeds veel gebruikt in de motorische remedial teaching, de indeling is echter nooit wetenschappelijk aangetoond.

Al voor de geboorte is een kind in aanleg rechtshandig, linkshandig of ambidexter. Tussen het tweede en vijfde jaar (soms al eerder) wordt meestal duidelijk welke hand de voorkeurshand is. De meeste kinderen zijn rechtshandig, ongeveer 5% à 10% van de kleuters is aangeboren linkshandig, 6% à 7% van de kinderen is ambidexter.

Toch moet schrijven met één hand gebeuren om voldoende vaardigheid op te kunnen bouwen. Bij twijfel kan met behulp van een dominantieonderzoek onderzocht worden met welke hand kinderen gaan schrijven (Kooijman, van Mierlo & Natzijs, 2005).

Uit onderzoek (Pehoski,1992; Pape en Ryba, 2004; Exner, 2005) is gebleken dat de proximale en distale motoriek zich onafhankelijk van elkaar ontwikkelen en vanuit verschillende hersencentra worden aangestuurd. De distale motoriek ontwikkelt zich niet door rijping van het centraal zenuwstelsel, maar door oefening. De grote motoriek kan naast de kleine motoriek ontwikkeld worden (van Hartingsveldt, Cup & Corstens-Mignot, 2006).

Hamerling en Scholten (2009) stellen dat beide vormen van motoriek zich vanaf de eerste levensjaren ontwikkelen en het zeer jonge kind daardoor al kan oefenen in fijnmotorische vaardigheden.

2.2 Voorbereidend schrijven in groep 1 en 2

Een kind moet voldoen aan algemene voorwaarden (onder andere:het kind moet de leerkracht kunnen begrijpen, het kind moet zich kunnen concentreren en het kind moet gemotiveerd zijn om te leren) en specifieke schrijfvoorwaarden (zoals

voldoende ontwikkelde fijne motoriek, voldoende ontwikkeld visueel geheugen en een duidelijke handvoorkeur) voordat het op de basisschool kan starten met het voorbereidend schrijven (Van Engen, 1993).

Een schrijfrijsheidstoets kan meten of een kind toe is aan schrijven. Er is echter niet één schrijfrijsheidstoets en de onderlinge verschillen zijn groot.

H.Schweitzer (2009) vindt: “Liever eerst de fijne motoriek beter ontwikkelen met spelletjes en oefeningen, dan meteen krampachtig schrijven.”

Ook Lindeman (1999) vindt dat vanuit motorisch standpunt bekeken erg vroeg gestart wordt met het aanbieden van moeilijke schrijfhandelingen. Dit leidt volgens hem onherroepelijk tot een vorm van gekweekt motorisch onvermogen, niet als gevolg van achterstand bij het kind maar als gevolg van onterechte eisen stellen.

Van Everdingen (2006) stelt dat zithouding en penhantering van invloed zijn op het handschrift. “Dit hoeft niet altijd tot een zwak handschriftproduct te leiden, maar vaak blijkt aan zwakke schrijfproducten wel een afwijkend schrijfproces ten grondslag te liggen. Een foute pengreep is vaak het gevolg van een niet voldoende ontwikkelde duim- en wijsvingerfunctie.”

2.3 De ontwikkeling van de grijpfunctie en het vastpakken van schrijfmateriaal

In de ontwikkeling van het vastpakken van schrijfmateriaal noemen Baauw -van Vledder en van Dijk (2005) drie fasen:

De fase van de vuistgreep

Tot ongeveer drie jaar komen de bewegingen vanuit de schouder en elleboog.

of

De fase van de penseelgreep

De bewegingen komen vanuit de elleboog en de pols.

De fase van de gewone pengreep

Het vijf- zesjarige kind ontdekt dat bewegen met het schrijfmateriaal gemakkelijker gaat wanneer de onderarm op tafel rust. Het kind draait hierbij de arm naar buiten en neemt de greep van de volwassene aan. Nu moet de juiste pengreep worden aangeleerd.

2.4 De pengreep

Edwards, Buckland & McCoy-Powlen (2002) hebben op basis van onderzoek een verdeling in pengrepen gemaakt (zie bijlage 1):

Een rijpe greep

Een rijpe greep wordt gekenmerkt door dynamische polscontrole en het gebruik van intrinsieke en extrinsieke spieren van de hand, waardoor gecoördineerde vingercontrole mogelijk wordt. Rijpe grepen worden al gezien bij kinderen van drie jaar, maar ontstaan gewoonlijk bij kinderen tussen de vier en zes jaar.

Een onrijpe greep

Bij onrijpe grepen wordt de pen in de palm van de hand met een krachgreep vastgehouden. De onderarm kan daarbij zowel op als boven tafel gehouden worden.

De bewegingen komen vanuit een combinatie van pols-, arm- en rompbewegingen, er zijn geen duim- en vingerbewegingen. Onrijpe grepen komen normaal voor bij kinderen tot vier jaar. Het leren schrijven met een onrijpe greep verloopt moeizaam.

Een overgangsgreep

Een overgangsgreep wordt gebruikt in combinatie met bewegingen uit de schouder, maar de meeste beweging komt vanuit de elleboog en de pols, waarbij de onderarm op de tafel ligt. Duim- en vingerbewegingen worden niet gezien. Deze grepen komen vooral voor bij kinderen tussen de drie en zes jaar.

Er zijn meerdere auteurs (van Engen, Hamerling en Scholten, Baauw - van Vledder en van Dijk) die de dynamische driepuntsgreep als enig goede pengreep beschouwen, maar uit onderzoek blijkt dat andere pengrepen niet tot een slecht schrijfproduct hoeven te leiden (Benbow, 2002; Koziatsek-Powel, 2003; Selin, 2004; Ziviani-Wallen, 2004; van Hartingsveldt e.a., 2006).

Vooraf voor kinderen die bij het schrijven vingers overstrekken wordt de a la ronde greep aangeraden, omdat het potlood gestabiliseerd wordt tussen de wijs- en middelvinger.

Op de website van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Fysiotherapie (evidence statements) valt te lezen dat de pengreep wordt aangepast aan de taak (tekenen of kleuren). Uit onderzoek is geen relatie gevonden voor schriftkwaliteit, de snelheid van het schrijven en de pengreep. De projectgroep van de KNGF adviseert de pengreep slechts te wijzigen als dit het schrijfsresultaat verbetert.

2.5 De dynamische driepuntsgreep

Van Hagen (2009) omschrijft deze als volgt:

Het potlood wordt vastgehouden door de duim, wijsvinger en middelvinger. De spieren die in de bovenste kootjes van deze vingers zitten, maken de gewenste schrijf- of tekenbewegingen.

Volgens Van Hagen ontstaat de diversiteit aan grepen wanneer de druk van de wijsvinger te gering is; de duim of de middelvinger zal deze taak dan gedeeltelijk overnemen. Bovendien is de pengreep afhankelijk van de mate waarin de leerkracht er aandacht aan besteedt. Kooijman e.a. vinden dat iedere leerkracht, wanneer hij zelf geen goede pengreep heeft, deze nooit in de klas mag laten zien.

Gerichte aandacht (steeds weer onder de pen of potlood laten aanbrengen van de middelvinger) , geduld en herhaaldelijk corrigeren maken het mogelijk te komen tot de juiste pengreep (Hamerling en Scholten, 2009).

Het aanleren van een goede pengreep vroeg moet gebeuren. Uit onderzoek (Benbow, 2006) blijkt dat vooral meisjes al vroeg beginnen te schrijven, waardoor vaak een verkeerde pengreep in kan slijpen. Het aanpassen van een greep is bij kleuters in groep één en twee nog mogelijk. Vanaf groep vier is dit vrijwel onmogelijk (van Hartingsveldt et al., 2006).

Volgens Kooijman et al. is het mogelijk dat driejarige kinderen al een driepuntsgreep kunnen hanteren, maar kunnen zij deze ook weer kwijt raken.

2.6 Hoe kun je de ontwikkeling van de fijne motoriek ontwikkelen en stimuleren?

Voor een dynamische pengreep werkt het stimuleren van de tastzin en tekenen met verschillende materialen zoals bordkrijt, wasco en verfkvast effectief.

Spelletjes, versjes, liedjes (zie bijlage 10) en oefeningen waarbij het draaien van de pols, het buigen, strekken en isoleren van de vingers en het opponeren van de duim geoefend worden (zie bijlage 11) stimuleren de fijne motoriek eveneens. Hiervoor is een motoriekkist ideaal. Peerlings (2004) stelt dat het aantal oefeningen dat gemaakt wordt of het resultaat niet van belang is, maar de tijd die geoefend wordt. De inhoud van de kist kan regelmatig worden gewisseld of aangevuld. Ook kan een

keuze gemaakt worden voor materiaal dat één specifiek gebied oefent (bijvoorbeeld de oog-handcoördinatie of manipulatie in de hand).

Oefeningen kun je laten oplopen in moeilijkheidsgraad (Wouters, 2003):

- van grote voorwerpen naar kleinere voorwerpen
- zonder stabilisatie naar met stabilisatie
- van stabilisatie met twee voorwerpen naar meer voorwerpen
- van enkelvoudige rotaties naar samengestelde rotaties

2.7 Welk schrijfmateriaal is geschikt voor leerlingen van groep 1, 2 en 3?

Hierover is geen eenduidigheid in de literatuur te vinden.

Volgens van Hagen en Valkenburg (2010) moet schrijfmateriaal voor leerlingen van groep 1 en 2 voldoen aan:

- het toelaten van verschillende pengreepvarianties. Volgens de auteurs kan voorgevormd schrijfmateriaal verkramping veroorzaken.
- niet te lang, maar ook zeker niet te kort zijn. Te korte potloden kunnen niet goed vastgehouden worden en geven te weinig druk op de penpunt.
- reageren op drukverschil. Het kind ervaart zo dat het donkerder en lichter kan kleuren.

Voor een goede pengreep adviseert van Hagen (2009, 2011) in groep 1 en 2 te werken met rònde potloden en potloden van verschillende diktes en met verschillende punt diktes. In groep 3 adviseert hij een vulpotlood en, zodra de letters geautomatiseerd zijn, een vulpen met een brede punt. Het gebruik van balpennen, gelpennen, rollerpennen en fineliners wordt afgeraden, dit schrijfmateriaal reageert gebrekkig op drukverschillen.

Baauw - van Vledder en van Dijk adviseren potloden voor groep 1, 2 en 3 en halverwege groep 3 schrijven met een vulpen. Deze vulpen moet een driekantige grip en een niet te dunne punt hebben.

Kooijman et al. vinden dat kinderen tijdens de kleuterperiode moeten werken met veel verschillende soorten materialen zoals wasco, verf, stiften, verschillende soorten (kleur)potloden in verschillende diktes en van verschillende formaten. Zij adviseren om te schrijven met potlood.

Scholten en Hamerling (www.schriftontwikkeling.nl) zijn fel tegenstanders van het gebruik van potlood om mee te schrijven. Zij adviseren dunne vulpennen met een dunne punt, gelpennen met een dunne punt en vulpotloden van ½ mm. Dik schrijfmateriaal houdt de drie schrijfvingers ver uit elkaar, waardoor de vingers zich niet kunnen buigen.

Vanuit onderzoek wordt het gebruik van hulpmiddelen ter discussie gesteld (website van de LBRT). Kortstondig gebruik van hulpmiddelen kan leerlingen stimuleren tot de juiste pengreep, langdurig gebruik kan de beweeglijkheid verminderen en het zicht op de punt belemmeren. Waar van Engen een pleidooi voor grippers houdt om de pengreep te verbeteren, krampachtig schrijven tegen te gaan of het schrijven met een te lage pengreep af te leren, zijn Scholten en Hamerling tegenstanders van grippers:

- grippers houden de vingers ver uit elkaar
- de randen van de deukjes in sommige grippers maken het vrije draaien van de vinger onmogelijk.

2.8 De juiste schrijfhouding

Goed zitten heeft invloed op de schrijfprestaties. Het is daarom belangrijk om niet te lang in één en dezelfde houding te blijven zitten. De beste manier van zitten is daarom 'verzitten'. (Kooijman et al.). Voor het aanleren van een goede zithouding verwijs ik naar bijlage 7, 8 en 9.

2.9 Pengreep voor linkshandigen

Voor linkshandige kinderen is ook de dynamische driepuntsgreep de beste pengreep. In veel literatuur wordt geadviseerd de pen hoger vast te houden, zodat het kind beter kan zien wat het schrijft. Per klas zijn er gemiddeld twee linkshandige kinderen (zie bijlage 13 voor aandachtspunten bij linkshandigheid).

2.10 Interview

Om te voldoen aan de eisen van triangulatie, maar ook om te staven van wat ik aan literatuur gelezen heb, heb ik op 29 maart 2012 een semigestructureerd interview (Kallenberg et al., 2011) gehad met fysiotherapeute M. van den H. over het aanleren

van een goede pengreep, oefeningen om tot een goede pengreep te komen, tips, adviezen en ervaringen. Er is structuur in het gesprek aangebracht door gebruik te maken van vooraf vastgelegde vragen, maar er was ook ruimte voor open vragen. M. van den H. maakt deel uit van een particuliere praktijk met in totaal 7 vestigingen. Zij is gespecialiseerd in kinderfysiotherapie. In die hoedanigheid is zij twee dagen per week verbonden aan een basisschool voor speciaal onderwijs, één dag per week werkt zij op een van de overige vestigingen.

M. werkt met kinderen vanaf groep 3. Op deze basisschool zijn veel kinderen met een motorische achterstand. Zij gaf een flink aantal suggesties voor oefeningen om de fijne motoriek te stimuleren en die de mobiliteit in de hand stimuleren. De oefeningen kunnen gebruikt worden als warming-up voor de schrijfles en als ontspanningsoefeningen (zie bijlage 10).

Zij adviseert om te werken met veel verschillende materialen om sensomotorische ervaringen op te kunnen doen. Als het mogelijk is ook variëren in werkblad en werkhouding: verfbord, tekentafel, zittend of staand werken. Veel werken met zand, scheerschuur en klei (sensomotorische opdrachten) en daarbij stimuleren dat kinderen kleine onderdelen maken, balletjes draaien in één hand bijvoorbeeld. Oefeningen waarbij vooral de duim een 'schuif functie' heeft zijn belangrijk. Voor haar is duidelijk of een kind schrijfrijs is wanneer het een lettertraject kan natekenen en wanneer het kind een luie acht voor zich op tafel kan maken, waarbij het kind de middellijn doorkruist.

Volgens M. van den H. is een verkrampt handschrift onder andere het gevolg van veel te vroeg tussen lijntjes moeten schrijven, het traject van een letter moet eerst op ongelinieerd papier worden aangeleerd.

Zij maakt vaak gebruik van een rollerbalpen met waarschuwinglampje om een ontspannen greep aan te leren (wanneer het lampje oplicht drukken leerlingen te hard op het papier).

M. van den H. adviseert om tot groep vier consequent te letten op het hanteren van de dynamische driepuntsgreep. Zij gebruikt hiervoor kleuropdrachten of kleurplaten met veel kleine kleurvakjes, zodat kinderen vaak van kleurtje zullen wisselen en het kleurpotlood iedere keer opnieuw met de driepuntsgreep moeten vastpakken. Zij gaf

als ezelsbruggetje 'kindje in het bedje' om de driepuntsgreep aan te leren (zie bijlage 7 voor het aanleren van de driepuntsgreep).

2.11 Conclusies

Uit alle literatuur die ik gelezen heb en uit het gesprek met M. van den H. trek ik de volgende conclusies en heb ik de volgende antwoorden op mijn onderzoeksvraag wat er gedaan kan worden aan de ontwikkeling van de fijne motoriek om te komen tot een goede pengreep bij kinderen van groep 2:

- De fijne distale motoriek ontwikkelt zich door oefening.
- Een kind moet voldoen aan specifieke schrijfvoorwaarden (een voldoende ontwikkelde fijne motoriek, voldoende ontwikkeld visueel geheugen en een duidelijke handvoorkeur) voordat het kan starten met voorbereidend schrijven.
- De zithouding en de penhantering zijn van invloed op het handschrift.
- Pengrepen worden verdeeld in rijpe grepen, overgangsgrepen en onrijpe grepen.
- Met de dynamische driepuntsgreep kunnen de duim en de vingers zich het makkelijkst soepel buigen en strekken.
- Het aanleren van de dynamische driepuntsgreep moet vanaf het begin in groep 1 aanvangen door middel van gerichte aandacht, geduld en herhaaldelijk corrigeren. Tot groep 4 moet hier consequent op worden gelet.
- De leerkracht geeft zelf het goede voorbeeld.
- Vanaf groep 4 is het vrijwel onmogelijk een greep aan te passen.
- De ontwikkeling van de fijne motoriek wordt gestimuleerd door
 1. Het doen van oefeningen en spelletjes waarbij het draaien van de pols, het buigen, strekken en isoleren van de vingers en het opponeren van de duim centraal staan.
 2. Het stimuleren van de tastzin
 3. Werken met veel verschillende schrijfmaterialen
- Voor linkshandige kinderen is de dynamische driepuntsgreep ook de beste pengreep.

Hoofdstuk 3

Onderzoeksmethodologie

Door de literatuurstudie en het semigestructureerde interview is mijn onderzoeksvraag “Wat kan er worden gedaan aan de ontwikkeling van de fijne motoriek om te komen tot een goede pengreep bij kinderen van groep 2?” beantwoord. Ik ga mij nu richten op de deelvragen die ik had geformuleerd.

Naast de literatuurstudie en het interview als onderzoeksvorm kies ik in het volgende deel van mijn onderzoek voor:

- Observaties. De observatie is een veel gebruikte methode bij het onderzoeken van onderwijs- en leersituaties. Met de vooraf vastgestelde observatielijst kan nauwkeurig worden vastgesteld welke pengreep gehanteerd wordt door de leerlingen.
- Enquêtes. Ik wil namelijk inzicht krijgen in de meningen, opvattingen en ervaringen van een grote groep mensen (16 in totaal), ik ben op zoek naar feitelijke informatie, de respondenten kunnen hierdoor zelfstandig antwoord geven, de gegevens zijn voor mij gemakkelijk te verwerken en wanneer gewenst kan er anoniem geantwoord worden.
- Ontwerp en ontwikkelingsgericht onderzoek. Het doel hiervan is om een directe bijdrage te leveren aan het oplossen van het probleem van de verkeerde pengreep. Om de doos die op school aanwezig is met materiaal voor de ontwikkeling van de fijne motoriek te kunnen aanvullen en inzetten is vooraf vooronderzoek nodig. Voor een deel is dit de literatuurstudie, voor het andere deel is dit het bekijken en beoordelen van soortgelijk materiaal op een andere basisschool. Daarna kan ik ontbrekende materialen ontwikkelen of toevoegen, uitproberen in de praktijk en evalueren. Vervolgens kan ik mijn kennis overdragen naar mijn collega's (scholen en begeleiden). Mijn kennis wordt daardoor beschikbaar en toegankelijk voor anderen, zodat deze gebruikt kan worden in de praktijk (Kallenberg et al., 2011).

3.1 Inventarisatie van de pengreep in groep 3

- hoeveel kinderen in groep 3 hebben een verkeerde pengreep, zijn het er wel zo veel als de leerkrachten aangeven?

- als er meerdere pengrepen als “goed” worden omschreven, blijken er dan kinderen te zijn die toch een goede pengreep hebben?

De pengreep van de leerlingen in drie groepen 3 ga ik inventariseren door middel van observaties in de klas. Ik maak gebruik van de indeling van Edwards, Buckland & McCoy-Powlen (2002) en ik heb hiervoor de foto's op volgorde gezet van rijpe grepen naar onrijpe grepen (zie bijlage 1). Om de waargenomen pengreep te kunnen registreren heb ik een overzichtsblad gemaakt (zie bijlage 2).

De observaties kunnen tijdens een schrijfles plaatsvinden, maar ook tijdens overige schrijfmomenten. Afspraken hiervoor worden met elke leerkracht afzonderlijk gemaakt.

3.2 Vragenlijst leerkrachten groep 3

- hoe wordt er door de leerkrachten van de groepen 3 gewerkt aan de ontwikkeling van een goede pengreep?
--

Voor de groepen 3 zijn vier parttime leerkrachten en een fulltime leerkracht. Ik wil van hen onder andere te weten komen wat zij van belang achten voor goed schrijfonderwijs, wat voor hen voorwaarden zijn om te komen tot een goede pengreep. Ik heb ideeën opgedaan voor de vragen uit het Master Sen-onderzoek *Schrijfonderwijs op o.b.s. De Hobbitstee, een nieuwe koers* van C. Bogerd-Klute (2010), maar heb uiteindelijk zelf mijn vragen geformuleerd. Ik heb getracht de vragen zo neutraal en zorgvuldig mogelijk te formuleren om eigen interpretaties zo veel mogelijk uit te schakelen en het beïnvloeden van de antwoorden te vermijden. In de vragenlijst heb ik ja/nee-vragen, meerkeuzevragen en open vragen opgenomen. (Kallenberg e.a., zie bijlage 4). De vragenlijst zal door de bouwcoördinator van de groepen 3 onder de leerkrachten worden verspreid. Vooraf zal zij inventariseren of deze per mail beantwoord gaat worden of dat men de lijst liever anoniem op papier beantwoordt.

Voor het beantwoorden geef ik drie weken de tijd (13 febr.-02 mrt), aan het eind van de tweede week mail ik, indien nodig, een herinnering.

3.3 Inventarisatie pengreep groep 2

Bij de zeven kleutergroepen ga ik de pengreep inventariseren door middel van het afnemen van de Korte Observatie Ergotherapie Kleuters (van Hartingsveldt, Cup & Corstens-Mignot, 2006). De pengreepindeling van Edwards, Buckland & McCoy-Powlen is door Van Hartingsveldt e.a. in de KOEK overgenomen. De kinderen krijgen een aantal teken- en kleuropdrachten, waarbij ik me beperk tot de papier- en pentaken, omdat slechts de pengreep voor mij van belang is.

Het inventariseren zal alleen plaatsvinden tijdens de werkmomenten, zodat de kinderen tijdens kringmomenten in de klas zijn en ook met de groep buiten kunnen spelen of gymen. De registratieformulieren zoals de KOEK geeft heb ik voor mijn observaties aangepast, ingekort, ik heb zelf een observatieformulier gemaakt (zie bijlage 5).

3.4 Vragenlijst leerkrachten groep 2

Voor de leerkrachten van de groepen 2 heb ik om dezelfde reden als bij de groepen 3 een vragenlijst (zie bijlage 6) samengesteld om onder andere antwoorden te krijgen op onderstaande deelvragen:

- aan welke voorwaarden moeten kinderen eind groep 2 voldoen voor het kunnen starten met het leren schrijven in groep 3?
- wat wordt er in de groepen 1/ 2 gedaan aan de ontwikkeling van de kleine motoriek, wordt de methode gevolgd, worden andere middelen gebruikt?
- hoe wordt er door de leerkrachten van de groepen 1/2 gewerkt aan de ontwikkeling van een goede pengreep?
- welke materialen zijn op school aanwezig en kunnen er worden ingezet?
- zijn er afspraken binnen de school of en hoe de motorische ontwikkeling gevolgd wordt?
- is er sprake van eenzelfde aanpak in de zeven kleutergroepen?

De vragenlijst zal eveneens door de bouwcoördinator van de groepen 1/2 onder de leerkrachten worden verspreid. Vooraf zal ook zij inventariseren of deze per mail beantwoord gaat worden of dat de leerkrachten de lijst liever anoniem op papier beantwoorden.

Voor het beantwoorden geef ik drie weken de tijd (ook 13 febr.- 02 maart), aan het eind van de tweede week mail ik, indien nodig, een herinnering.

3.5 De motoriekkist

Op mijn school is geen motoriekkist aanwezig die 'aangeschaft' is, wel een grote doos met daarin materiaal voor de ontwikkeling van de fijne motoriek. Er zijn weinig onderbouwleerkrachten die weten van de aanwezigheid ervan.

Een handleiding ontbreekt, materiaal om de manipulatie van de hand en de vingers en het opponeren van de duim te ontwikkelen en te stimuleren ontbreekt eveneens. Ik ga de doos toegankelijker maken en het ontbrekende materiaal eraan toe voegen. Ik maak hiervoor gebruik van de suggesties en ideeën uit diverse literatuur en ik neem contact op met een school waarvan ik weet dat zij voor de onderbouw beschikken over een dergelijke motoriekkist om te kijken hoe de inhoud is samengesteld.

3.6 Presentatie

Aanvankelijk was ik van plan om bij kinderen met een onvoldoende ontwikkelde duim- en wijsvingerfunctie te kijken of met behulp van de motoriekkist deze functie zou verbeteren. Door de literatuurstudie weet ik dat ik dit niet hoeft uit te proberen: dit is namelijk al aangetoond. Ik heb er daarom voor gekozen om mijn collega's te scholen door voor hen een presentatie te verzorgen en de motoriekkist weliswaar uit te proberen, maar met als doel deze waar nodig qua inhoud te verbeteren.

3.7 Werken met oudste kleuters

Een onderbouwleerkracht van één van de groepen waarvan ik de oudste kleuters op pengreep heb geobserveerd gaat de motoriekkist uitproberen in haar groep. Zij zal daarbij letten op de bruikbaarheid van het materiaal, haar bevindingen van de handleiding en het leerlingenoverzicht, op de reacties van de kinderen en hoe zij werken aan de opdrachten.

3.8 Leerlingvolgsysteem

Ik ga uit het leerlingvolgsysteem het onderdeel motoriek bestuderen om na te gaan of er duidelijke informatie in te vinden is over de pengreep en of en hoe deze geobserveerd kan worden.

3.9 Evaluatie bruikbaarheid motoriekkist

Tot slot van de onderzoeksperiode zal ik de materialen van de motoriekkist beoordelen op bruikbaarheid en toepasbaarheid:

- is de kist bruikbaar genoeg: ik kan er wel mee werken, maar kunnen de groepsleerkrachten dat ook?
- zijn de onderdelen 'kleuterhandbestendig'? (niet te kwetsbaar)
- vinden de kinderen de materialen er aantrekkelijk uit zien?
- vinden de kinderen de materialen uitdagend?
- is er voldoende variatie in het aanbod van de materialen?
- is er variatie genoeg in moeilijkheidsgraad?

3.10 Validiteit, betrouwbaarheid en transparantie

Wat de validiteit van het onderzoek betreft heb ik geprobeerd bij de vragenlijst en de observaties alle aspecten aan bod te laten komen waarvan ik denk dat ze relevant zijn voor het onderzoek. Bij het samenstellen van de vragenlijst heb ik gebruik gemaakt van een bestaande, weliswaar geen gestandaardiseerde, vragenlijst, om te controleren of alle aspecten van het aanleren van en komen tot een goede pengreep in mijn vragenlijst voorkomen. De vragenlijst is door critical friends beoordeeld op volledigheid en helderheid. Bij de observaties heb ik gebruik gemaakt van een pengreepindeling die evidence based is samengesteld. Daarom acht ik dit gedeelte van het onderzoek betrouwbaar. Door nauwgezet te beschrijven wat ik in elke fase heb gedaan, de stappen die ik genomen heb kunnen zo worden nagelopen, probeer ik het onderzoek transparant te maken voor anderen.

Hoofdstuk 4

Data analyse en resultaten

4.1 Inventarisatie van de pengreep in groep 3

In groep 3a heb ik gekeken tijdens de schrijfles.

Bij groep 3b en 3c heb ik de pengreep geobserveerd tijdens een taalopdracht.

Groep 3a	Rijpe greep	93%	25 kinderen
	Overgangsgreep	7%	2 kinderen
	Onrijpe greep	-	-
	Dynamische driepuntsgreep	52%	14 kinderen

Een leerling was ziek.

Groep 3b	Rijpe greep	93%	26 kinderen
	Overgangsgreep	7%	2 kinderen
	Onrijpe greep	-	-
	Dynamische driepuntsgreep	36%	10 kinderen

Opvallend veel kinderen hebben een viervingergreep, 9 van de 28 (32%).

Groep 3c	Rijpe greep	83%	24 kinderen
	Overgangsgreep	17%	5 kinderen
	Onrijpe greep	-	-
	Dynamische driepuntsgreep	72%	21 kinderen

Tijdens de schrijfles verwachtte ik een hoger percentage dynamische driepuntsgreep, omdat aannemelijk is dat de leerkracht (en kinderen) bewuster op het hanteren van een goede pengreep let. Gezien het even hoge percentage in groep 3b tijdens de taalles is dit niet te zien (zie bijlage 3).

4.2 Vragenlijst leerkrachten groepen 3

Alle vijf leerkrachten hebben de vragenlijst op naam en ruim binnen de gestelde tijd beantwoord.

Samenvatting van de antwoorden:

- Alle leerkrachten noemen nagenoeg alle aspecten van de zithouding. Drie leerkrachten letten tijdens alle schrijfactiviteiten op de houding.
- Vooral bij aanvang van het leren schrijven in groep 3 wordt er op de pengreep gelet, twee leerkrachten letten bij aanvang van de schrijfles op de pengreep.
- Drie leerkrachten hebben zelf een goede pengreep.
- Vier leerkrachten vinden belangrijk om zelf een goede greep te hebben, één leerkracht heeft geen mening.
- Alle vijf leerkrachten doen de driepuntsgreep voor, vier van hen geven de pen op de goede manier in de hand.
- Twee leerkrachten vinden dat zij meer aandacht aan de pengreep moeten besteden, drie leerkrachten vinden dat er in de onderbouw meer aandacht voor moet zijn.
- Drie leerkrachten vinden voldoende aanwijzingen in de methode voor een goede pengreep.
- Drie leerkrachten willen observatielijsten voor zithouding en pengreep, vier leerkrachten willen meer informatie hierover.
- Alle vijf leerkrachten vinden dat de motorische vaardigheid per groep per jaar verschilt.

Voor de vragenlijst met antwoorden verwijs ik naar bijlage 4.

4.3 Inventarisatie van de pengreep in groep 2

Uit de literatuur blijkt dat tot groep 4 de driepuntsgreep moet worden aangeleerd. Ik heb gekeken hoeveel kinderen deze greep (kunnen) hanteren.

Groep Poes: negen oudste kleuters

- Vier kinderen hanteren een dynamische driepuntsgreep (44%), vier kinderen hebben een statische driepuntsgreep (44%).
- Drie kinderen laten uitsluitend een rijpe greep zien (33%). Drie kinderen hanteren zowel een rijpe als overgangsgreep (33%), twee uitsluitend een overgangsgreep (22%) en één kind heeft een onrijpe greep (11%).

- Vier kinderen hebben een soepele pengreep, vier kinderen een krampachtige en een kind een instabiele pengreep.

Groep Geit: elf oudste kleuters

- Twee kinderen hanteren een dynamische driepuntsgreep (18%), vier kinderen hebben een statische driepuntsgreep (36%).
- Vijf kinderen hanteren een rijpe greep (45%), vijf kinderen uitsluitend een overgangsgreep (45%), één kind heeft nog een onrijpe greep (9%).
- Drie kinderen hebben een greep die niet terug te vinden is in de indeling (27%).

Groep Eend: 10 oudste kleuters

- Vijf kinderen hebben een statische driepuntsgreep (50%), bij twee van hen is ook de dynamische driepuntsgreep te zien (20%).
- Twee kinderen hebben een rijpe greep (20%), drie kinderen hanteren zowel een rijpe als een overgangsgreep (30%), drie kinderen hanteren uitsluitend een overgangsgreep (30%), één kind heeft een onrijpe greep (10%), één kind heeft een greep die niet terug te vinden is in de indeling (10%).
- Zes kinderen passen meerdere grepen toe (60%).

Voor alle groepen geldt dat kinderen hun pengreep aanpassen aan de taak. Veel kinderen lieten een normale tot zelfs heel lichte pendruk zien tijdens het kleuren, maar bij schrijfactiviteiten werd een veel hogere druk op de penpunt toegepast.

Het percentage linkshandigen komt voor de groepen oudste kleuters van Geit en Eend overeen met de literatuur. Het percentage linkshandigen in groep Poes ligt iets hoger.

Uit de observaties blijkt dat er kinderen zijn die heel makkelijk overstappen op de driepuntsgreep. Er zijn echter ook kinderen bij wie dit al bijna niet meer lukt. Zij hadden zich in een veel eerder stadium deze greep eigen moeten maken.

De meeste kinderen hielden hun niet-schrijfhand met platte vingers op het papier, enkele kinderen hielden hun vingers krampachtig krom, bij drie kinderen heeft de

niet-schrijfhand geen functie. In elke groep zijn 2 of 3 kinderen met meebewegingen van de mond of tong (zie bijlage 5).

4.4 Vragenlijst leerkrachten groep 1/ 2

Ondanks het versturen van een herinnering heb ik van zes leerkrachten de vragenlijst niet terug gekregen. Vijf leerkrachten hebben ruim binnen de termijn geantwoord, allen op naam. Aangezien dit leerkrachten zijn van vijf verschillende groepen acht ik de respons representatief.

Samenvatting van de antwoorden:

- Alle leerkrachten kunnen aangeven welke ontwikkelingsmaterialen de fijne motoriek stimuleren.
- Drie van hen bieden deze ontwikkelingsmaterialen (regelmatig) aan.
- Alle leerkrachten geven aan redelijk op de hoogte te zijn van de motorische ontwikkeling van kleuter.
- Eén leerkracht zegt matig op de hoogte te zijn van de doelstellingen van het voorbereidend schrijven in groep 1/2.
- Vier leerkrachten vinden in de methode voldoende aanwijzingen voor de zithouding.
- Twee leerkrachten vinden voldoende aanwijzingen in de methode voor een goede pengreep, twee vinden van niet, één weet het niet.
- Alle leerkrachten kunnen aangeven op welke aspecten van de zithouding zij letten.
- Alle leerkrachten weten of hun pengreep goed is of niet.
- Alle leerkrachten doen voor hoe de pengreep moet zijn, corrigeren en besteden aandacht aan de pengreep bij aanvang van teken/kleuractiviteiten.
- Drie leerkrachten vinden dat zij vaker oefeningen moeten geven om een goede pengreep te ontwikkelen.
- Vier leerkrachten zijn om verschillende redenen niet tevreden over de schrijfmethode
- Alle leerkrachten zeggen dat er geen overeenstemming binnen de kleutergroepen is wat betreft methodegebruik, zithouding, pengreep, inzetten van materialen of oefeningen, schrijfpatronen e.d.
- De meningen verschillen over de motorische vaardigheden per groep per jaar.

Voor de volledige vragenlijst met antwoorden verwijs ik naar bijlage 6.

4.5 De motoriekkist

Ik mocht de motoriekkofferen de bijbehorende cd-rom op de basisschool van mijn dochter bekijken op inhoud. Uit de literatuur weet ik dat eenvoudig materiaal al bruikbaar kan zijn, het toevoegen van nieuw materiaal hoeft niet heel veel te kosten. Ik heb zo veel mogelijk materiaal gebruikt dat al op school voorhanden was of wat ik zelf thuis had (bijvoorbeeld knikkers, flippo's en gogo's van mijn kinderen waar zij toch niet meer mee spelen).

Daarna heb ik een handleiding geschreven en een bijbehorend overzichtsblad per leerling gemaakt (zie bijlage 11 en 12).

4.6 Presentatie

Tijdens het geven van de presentatie merkte ik dat er aandachtig en kritisch geluisterd werd. Ondanks dat in de handleidingen van de schrijfmethode en het leerlingvolgsysteem informatie staat over de ontwikkeling van de proximale en distale vaardigheden, was dit niet bij alle leerkrachten bekend. Voor een aantal leerkrachten was nieuw dat de fijne motoriek zich vooral ontwikkelt door oefening. De indeling van pengrepen was voor veel leerkrachten nieuw, zo ook dat de opvatting achterhaald is dat jonge kleuters alleen met grof en dik schrijfmateriaal moeten werken.

Er werd heel enthousiast gereageerd op de motoriekkist en de materialen die ik er aan toegevoegd had. Dat er een handleiding en een leerlingoverzicht aan toe gevoegd is, werd erg gewaardeerd. Voor wat in de presentatie aan de orde kwam en de inhoud van de reader voor de leerkrachten verwijs ik naar bijlage 14.

4.7 Leerlingvolgsysteem

Dit schooljaar is het leerlingvolgsysteem *KIJK!* in gebruik genomen voor de groepen 1/2. Het leerlingvolgsysteem werkt met een leeftijdsindeling, per leeftijdsindeling is vermeld wat een kind moet kunnen of beheersen. De motoriek is onderverdeeld in grote motoriek, kleine motoriek en tekenontwikkeling. In het overzicht is duidelijk te zien dat deze ontwikkeling naast elkaar verloopt.

Vanaf de periode 4;8 jaar – 5 jaar geeft de leerkracht aan of er bij het kind sprake is van een voorkeurshand, of het de juiste pengreep heeft en of het de pincetgreep beheerst. *KIJK!* geeft duidelijk aan dat de driepuntsgreep de enig juiste greep is die moet worden aangeleerd, in de handleiding staat een afbeelding ervan. De

handleiding geeft geen aanwijzingen hoe deze greep aan te leren of suggesties voor manipulatie van de hand en vingers. Wel is een lijst met voorbeelden van activiteiten met teken- of schrijfmateriaal opgenomen om de fijne motoriek te stimuleren. De handleiding geeft alleen aan twee maal per jaar te observeren tijdens deze activiteiten.

4.8 Werken met oudste kleuters

In drie kleutergroepen was in deze periode vervanging van de groepsleerkracht(en). Bovendien viel in deze periode ook de jaarlijkse projectweek. Ik heb besloten niet een nieuw gezicht in de groep te zijn. Ik heb de motoriekkist uitgelegd aan één leerkracht van groep 1/2 die er in deze periode met de oudste kleuters in haar groep mee gaat werken.

4.9 Evaluatie bruikbaarheid motoriekkist

Eén leerkracht van een groep 1/2 heeft drie weken gewerkt met de motoriekkist.

Haar bevindingen waren:

Positieve punten:

- Het materiaal ziet er aantrekkelijk uit
- De kinderen werken erg gemotiveerd, ze vinden het leuk
- Alle materialen zijn 'kleuterhandbestendig'. Alleen bij de opwindspeeltjes moet nadrukkelijk gezegd worden dat er niet te veel gedraaid mag worden
- Er is veel variatie in materiaal en aan te passen in moeilijkheidsgraad
- Er is verschil in tijd die de spelletjes in beslag nemen, de kinderen vinden dit leuk
- Positief dat er spelletjes zijn die met een maatje gespeeld moeten worden of dat er materiaal dubbel is zodat kinderen tegelijk aan een spel kunnen werken
- Fijn dat er een handleiding is
- Fijn dat je de spelletjes uitgelegd hebt, ondanks de handleiding zijn sommige spelletjes nu toch duidelijker
- Het registratieblad is zeker bruikbaar

Negatieve punten:

- Er is meer begeleiding nodig dan ik van te voren had gedacht, vooral in uitleggen wat de bedoeling is en met name de touwfiguren en sommige spelletjes voor manipulatie in de hand kunnen ze niet alleen.

- Bij de spelletjes voor manipulatie in de hand moet goed gekeken worden of de opdracht wel goed wordt uitgevoerd
- Het opruimen moet goed in de gaten gehouden worden. Is een spel klaar? Dan eerst opruimen voor je iets anders pakt om te voorkomen dat spullen door elkaar raken en de nummering niet meer overeen komt met de handleiding
- Je moet zelf in de gaten houden of een kind iets wel of niet kan. Op het registratieblad zijn ze erg positief over zichzelf

De evaluatie van de leerkracht heeft er nog niet voor gezorgd dat spelletjes worden aangepast. Zij wil eerst meer ervaring opdoen met het werken met de motoriekkist, omdat zij denkt dat een aantal negatief genoemde punten voortkomen uit het feit dat het voor haar ook nieuw is.

Hoofdstuk 5

Conclusies

Mijn onderzoeksvraag was:

Wat kan er worden gedaan aan de ontwikkeling van de fijne motoriek om te komen tot een goede pengreep bij kinderen van groep 2?

Door mijn onderzoek ben ik tot de conclusie gekomen dat de volgende aspecten voorwaarden zijn om te komen tot een goede pengreep:

1. Aanleren van de driepuntsgreep als enig goede greep

Uit mijn onderzoek blijkt dat er kinderen van groep 2 zijn die makkelijk over kunnen stappen op de driepuntsgreep. Het verbaasde mij dat dit voor sommigen geen probleem is. Er zijn er echter ook bij wie dit niet meer eenvoudig gaat. Zo zijn er ook kinderen die al één bepaalde greep hanteren, er zijn er die nog wisselen van greep. Hoewel Hamerling en Scholten heel uitgesproken ideeën hebben over schrijfonderwijs en ik niet alles van hun visie deel, zijn er ook elementen waar ik achter sta. Daarom neem ik de visie van Hamerling en Scholten over dat consequent gelet moet worden op het hanteren van de driepuntsgreep en deze als enig goede greep toelaten door gerichte aandacht, aanhoudend geduld en herhaaldelijk corrigeren.

De rol van de leerkracht is dus essentieel: de pengreep is afhankelijk van de mate waarin de leerkracht er aandacht aan besteedt. En de leerkracht moet er op letten, wanneer hij zelf geen goede pengreep heeft, deze niet in de klas te laten zien. Ook de ouders moeten op de hoogte worden gesteld hoe de driepuntsgreep op school wordt aangeleerd. Zij weten dan waar zij bij hun kind op moeten letten tijdens schrijf- en tekenactiviteiten.

Voor het aanleren van de driepuntsgreep verwijs ik naar bijlage 7.

2. Werken met de motoriekkist

Volgens Van Hartingsveldt zijn de volgende aspecten belangrijk om te komen tot een rijpe dynamische pengreep

- tweedeling in de hand, waarbij de duim, wijsvinger en middelvinger gebruikt worden

- en de ringvinger en pink voor stabiliteit zorgen
- onafhankelijke duim- en vingerbewegingen
- oppositie van de duim

Uit de literatuur blijkt dat kinderen met problemen in de fijne motoriek minder tijd aan fijnmotorische spelletjes besteden of ze juist totaal vermijden. Daardoor krijgen deze kinderen die meer fijne motoriek ervaring nodig hebben, juist minder fijne motoriek ervaring dan hun leeftijdsgenootjes.

In elke groep oudste kleuters waren respectievelijk 2, 5 en 3 kinderen die uitsluitend een overgangsgreep hanteerden, in elke groep was één kind met een onrijpe greep en er was één kind met een greep die buiten de indeling viel. Al deze kinderen beschikken over onvoldoende fijne motorische vaardigheden die essentieel zijn voor een goede dynamische greep. De kinderen vertonen een achterstand in hun motorische ontwikkeling ten opzichte van groepsgenootjes (zie *KIJK!*) en zullen die achterstand alleen door extra oefening kunnen inhalen. Deze extra oefening moet specifiek gericht zijn op het ontwikkelen van de manipulatieve vaardigheden van de hand en de vingers. Voor hen is werken met de motoriekkist noodzakelijk. Aan de motoriekkist zijn juist die materialen toegevoegd die specifiek hiervoor gebruikt moeten worden. Het aantal oefeningen dat gemaakt wordt is niet van belang, de tijd die geoefend wordt is belangrijk.

3. Spelletjes, versjes, liedjes en oefeningen om de fijne motoriek te oefenen

Om de fijne motoriek te oefenen en te stimuleren moeten allerlei spelletjes, versjes, liedjes en oefeningen worden ingezet. Bij deze spelletjes en oefeningen worden het draaien van de pols, het buigen, strekken en isoleren van de vingers en het opponeren van de duim geoefend (zie bijlage 10).

4. Het stimuleren van de tastzin

Ik neem de visie over van Wendy Peerlings: het stimuleren van de tastzin werkt effectief bij het behandelen van kinderen met fijn motorische problemen. Teken in zand, scheerschuim of met vingerverf of tekenen met verschillende materialen zoals bordkrijt, wasco, verfkwest ontwikkelt de sensomotoriek. Fysiotherapeute M. van den H. adviseerde dit eveneens en voegde er aan toe te stimuleren dat kinderen kleine onderdelen maken, balletjes draaien in één hand bijvoorbeeld.

5. Werken met veel verschillende materialen

Voor het gebruik van schrijfmateriaal wil ik de visie van Kooijman et al. en fysiotherapeute M. van den H. overnemen: werken met veel verschillende materialen om sensomotorische ervaringen op te kunnen doen (allerlei soorten kleurpotloden, niet alleen dikke, maar ook dunne potloden, acht- of driekantige potloden, ronde potloden, wasco, stiften, verf) en vervolgens kijken naar wat de behoeften zijn van het kind. Het aanbod moet op het kind zijn afgestemd. Wanneer een kind de duim nog niet kan opponeren is dikker schrijfmateriaal nodig, wanneer een kind dit wel kan is het gebruik van dik materiaal niet meer nodig. Om een driepuntsgreep te oefenen zijn driekantige potloden nodig of korte wasco's en krijtjes die alleen maar met de driepuntsgreep kunnen worden vastgehouden.

Wat is tijdens mijn onderzoek nog meer opgevallen?

De methode *Schrift* geeft veel oefeningen in toepassen van drukverschil op de punt van het kleurpotlood. Ik heb in de schriftjes en tijdens de observaties gezien dat kinderen dit kunnen. Ik vond het leuk om te merken dat er kinderen zijn die mij uitlegden hoe zij lichter of donkerder met een kleurpotlood kunnen kleuren. Er waren kinderen die het wel voor konden doen, maar dit niet wisten te verwoorden. Het verbaasde mij dat wanneer het kleurtje werd verwisseld voor een potlood om de eigen naam te schrijven dit principe bij de meeste kinderen totaal niet werd toegepast. De druk op de penpunt werd in de meeste gevallen veel hoger en het potlood werd krampachtiger vast gehouden. Wanneer ik kinderen vroeg of zij net zo licht zouden kunnen schrijven als zij deden bij het kleuren, waren er inderdaad kinderen die het potlood minder krampachtig vastpakten. Ik kreeg de indruk dat sommige kinderen denken een kleurpotlood anders te moeten hanteren dan een gewoon potlood.

Hamerling en Scholten zijn van mening dat heel jonge kinderen al in staat zijn tot fijn motorische papier- en pentaken. Het verbaast mij dat de opdrachten voor kinderen in groep 2 veel fijner, moeilijker en kleiner in afmeting zijn dan de voorbereidende schrijf oefeningen die zij bieden in het eerste deel van de schrijfmethode voor groep 3. Het lijkt mij logischer om de oefeningen zoals in deel I aan te bieden in groep 2 en de heel fijne opdrachten (met moeilijke route-oefeningen) over te laten aan groep 3.

Hamerling en Scholten zijn absoluut voorstander van letters leren schrijven op gelinieerd papier, omdat de leerling aan de lijnen de positie en de verhoudingen van de letterdelen kan onttrekken. In hun methode *Schrift* moet tussen heel smalle lijnen geoefend worden, op een kleine regel. Volgens eigen onderzoek zijn heel jonge kinderen daartoe in staat. Baauw – van Vledder en van Dijk adviseren daarentegen om letters te leren schrijven op ongelinieerd papier, vervolgens op een lijn, gevolgd door schrijven tussen grijslijnen. Pas in groep 4 wordt papier met liniëring geïntroduceerd. Fysiotherapeute M. van de Hurk deelt deze visie. Zij vindt dat te vroeg tussen lijnen werken een krampachtig handschrift in de hand werkt. Van Hagen en Valkenburg adviseren eveneens het aanleren van het traject van letters op ongelinieerd papier. Mijn eigen ervaring is dat er veel kinderen zijn die behoefte hebben aan meer oefening dan alleen de bladzijde in het schrift. Het traject van de letter is dan nog onvoldoende ingeslepen en daarbij moet ook nog op de lijntjes worden gelet. Mijn voorstel is om een aan te leren letter eerst op verschillende manieren op blanco papier te leren schrijven, zodat het traject inslijpt. Vervolgens kan de bladzijde in het schrift gemaakt worden.

De implementatie

Om te komen tot een goede pengreep bij kinderen van groep 2 wordt al aan veel voorwaarden voldaan, zoals:

- alle leerkrachten van groep 1/2 weten ruim voldoende welke ontwikkelingsmaterialen op school aanwezig zijn om de fijne motoriek te stimuleren en bieden deze ook aan
- er zijn ruim voldoende verschillende teken- en schrijfmaterialen zijn in de klas aanwezig
- alle leerkrachten kennen de driepuntsgreep en weten door de Presentatie het verschil tussen een dynamische en statische pengreep

Het is goed mogelijk om op korte termijn te werken aan de aspecten om te komen tot een goede pengreep:

- de driepuntsgreep als enig goede greep toelaten door gerichte aandacht, aanhoudend geduld en herhaaldelijk corrigeren
- het inzetten van de motoriekkist als vast lesonderdeel

- het inzetten van de onderdelen van de motoriekkist die specifiek bedoeld zijn voor het ontwikkelen van manipulatieve vaardigheden voor kinderen met een onrijpe greep en met een overgangsgreep
- gebruik maken van spelletjes, versjes en oefeningen voor het stimuleren van de fijne motoriek
- frequent inzetten van materiaal als zand, scheerschuim en klei en waar mogelijk kinderen stimuleren tot het maken van kleine onderdelen
- zorgen voor verschillende soorten potloden in de groep, zodat kinderen kunnen uitproberen met welk potlood zij het best tot een dynamische driepuntsgreep komen

Op langere termijn is het noodzakelijk dat:

- er gewerkt wordt aan afstemming binnen de kleutergroepen en een doorgaande lijn binnen de school wat de beoordeling van de pengreep op het rapport betreft
- er overeenstemming komt binnen de groepen 4 tot en met 8 welke pengreep bij voorkeur gehanteerd wordt
- kinderen in groep 2 met een onrijpe greep moeten gerichte oefening krijgen met materiaal specifiek bedoeld voor het ontwikkelen van manipulatieve vaardigheden van de hand en vingers, liefst in een één-op-één-situatie, uitgevoerd door een RT-leerkracht

Mijn voorstel om te komen tot één lijn binnen de groepen 1/2 wat de beoordeling van de pengreep betreft en afstemming voor de doorgaande lijn binnen de school is:

Groep 1	Goed	Dynamische driepuntsgreep.	Tijdens het kleuren van grote oppervlakten mag de statische driepuntsgreep gebruikt worden.
	Ruim voldoende	Statische driepuntsgreep, maar bij het kleuren van kleine oppervlakten of bij het schrijven is de dynamische driepuntsgreep al te zien.	
	Voldoende	Statische driepuntsgreep.	Oefenen met materiaal uit de motoriekkist om de manipulatie in de hand en vingers te stimuleren.
	Matig	Alle overige rijpe grepen en overgangsgrepen.	
	Onvoldoende	Onrijpe grepen.	
Groep 2	Goed	Dynamische driepuntsgreep.	

	Ruim voldoende	Bij het kleuren van kleine oppervlakten of bij het schrijven wordt de dynamische driepuntsgreep gehanteerd, maar de statische driepuntsgreep komt ook nog voor.	Tijdens het kleuren van grote oppervlakten mag de statische driepuntsgreep gebruikt worden.
	Voldoende	Statische driepuntsgreep, maar bij het kleuren van kleine oppervlakten of bij het schrijven is de dynamische driepuntsgreep soms te zien.	Oefenen met materiaal uit de motoriekkist om de manipulatie in de hand en vingers te stimuleren.
	Matig	-Statische driepuntsgreep - Alle overige rijpe grepen en overgangsgrepen.	
	onvoldoende	Onrijpe greep.	
Groep 3	Goed	Dynamische driepuntsgreep.	Tijdens het kleuren van wat grotere oppervlakten mag de statische driepuntsgreep gebruikt worden.
	Ruim voldoende	Bij het kleuren van kleine oppervlakten of bij het schrijven wordt de dynamische driepuntsgreep gehanteerd, maar de statische driepuntsgreep komt ook nog voor.	Oefenen met materiaal uit de motoriekkist om de manipulatie in de hand en vingers te stimuleren.
	Voldoende	Alle overige rijpe grepen.	
	Matig	Statische driepuntsgreep en alle overige overgangsgrepen.	
	Onvoldoende	Onrijpe greep.	
Groep 4 tot en met 8	Goed	Soepele dynamische driepuntsgreep.	Met normale pendruk.
	Ruim voldoende	-Dynamische driepuntsgreep - Alle overige rijpe grepen.	- Maar nog niet soepel - Met normale pendruk.
	Voldoende	- Dynamische driepuntsgreep - Alle overige rijpe pengrepen,	- pen wordt wat krampachtig vastgehouden, normale pendruk - maar met pendruk.
	Matig	-Krampachtige driepuntsgreep met hoge pendruk -Alle overige rijpe grepen, krampachtig en met hoge pendruk.	
	Onvoldoende	Overgangsgrepen.	

Onderzoeksproces

Tijdens de observaties merkte ik dat er kinderen zijn die regelmatig van greep wisselen, vaak andere dan de driepuntsgreep. Ik vraag mij af of dit kinderen zijn die de driepuntsgreep nog makkelijk kunnen leren hanteren. Er waren ook kinderen die al een bepaalde greep hanteren. Kunnen zij dit ook of hebben juist zij hier moeite mee?

Ik heb gemerkt dat er kinderen zijn die nog makkelijk over kunnen stappen op de driepuntsgreep. Omdat ik dit vooraf niet had ingecalculeerd en dit mij in het begin niet genoeg opviel, kan ik er nu niets over zeggen. Hier zou ik een volgend onderzoek voor nodig hebben.

Wat nieuw voor mij was, is dat er kinderen zijn die het papier stabiliseren met de niet-schrijfhand met krampachtig krom gehouden vingers. Ik vraag mij af of dit compensatie is voor instabiliteit in de romp, een vorm van meebeweging in de andere lichaamshelft, spiegelbeweging of een verkeerd aangewende gewoonte. In het geval dat het om meebewegingen of spiegelbewegingen zou gaan, is dit voor de kleuterleeftijd normaal. Uit onderzoek (Njiokitjien, 2004) blijkt dat wanneer kinderen op spiegelbewegingen letten, deze bewust onderdrukt kunnen worden. Dit zou ook onderwerp voor een volgend onderzoek kunnen zijn.

Tijdens de observaties heb ik geen onderzoek gedaan naar de invloed van verschillende soorten potloden op de pengreep. Het onderzoek zou daarom kunnen worden uitgebreid door te kijken of er een relatie is tussen de pengreep en het soort potlood wat gebruikt wordt, met name bij kinderen met een overgangsgreep of onrijpe greep.

Hoofdstuk 6

Evaluatie onderzoek

Aan het eind van dit onderzoek kan ik zeggen dat ik vooraf niet had kunnen vermoeden er zo veel van leren. Na het lezen van het eerste boek dacht ik dat ik wist wat de huidige opvattingen over schrijfonderwijs, pengreep en materiaalgebruik waren. Maar na het lezen van het tweede boek dacht ik: “Nu weet ik nog niet hoe het zit!”

En dat is geruime tijd zo gebleven. Ik ontdekte dat wat de visie van de één is, door een ander totaal van tafel geveegd kan worden. Nu ben ik zover dat ik van alles wat ik gelezen heb, gebruik wat mij aanspreekt en voor waar aanneem wat bewezen is.

Hamerling en Scholten zijn zeer uitgesproken over wat een goede pengreep is en hoe dit bereikt zou kunnen worden op school. Ik deel de opvatting dat de dynamische driepuntsgreep de beste greep is, maar ik realiseer me dat kinderen met verschillende vaardigheden en mogelijkheden naar school komen en dat de leerkracht niet de hele dag in een één-op-één-situatie met kinderen aan het werk is. Mijn idee is daarom dat je zo alert mogelijk streeft naar deze goede pengreep.

Door de theorie ben ik met een heel andere blik gaan kijken naar pengrepen die kinderen hebben. Ik vond het leuk om pengrepen van kinderen terug te zien bij de indeling en daardoor nu te weten dat die greep ook een naam heeft. Dat het mogelijk is een pengreep te hebben die in geen enkele indeling voorkomt, was eveneens nieuw voor me. Ook zag ik wat ik gelezen had over het gebruik van grippers: kinderen bedenken allerlei manieren om aan de grip van een gripper te ontkomen en ik kan daardoor alleen maar beamen dat het gebruik ervan dan geen enkele zin heeft. Voor mij is de belangrijkste verandering dat ik nu heel anders aankijk tegen de invulling van feedback geven tijdens de schrijffles. Niet alleen maar “goed zo” of “netjes”, want wàt is er goed, wààr is het netjes, wat is dan niet netjes?” Ik heb ontdekt dat deze andere manier van feedback geven ook een eye-opener voor de kinderen is: “Oh, moet ik dààr op letten, heb ik dàt goed gedaan”.

Ik heb niet eerder onderzoek gedaan buiten mijn eigen groep en al helemaal niet op deze schaal: drie groepen 3 en drie groepen oudste kleuters. Ik merkte dat de

kinderen het leuk vonden om met mij mee te gaan om te laten zien hoe goed zij al konden tekenen en kleuren. Bovendien ontdekte ik dat een kleine opmerking ervoor kan zorgen dat een kind bewuster of anders met het schrijfmateriaal omgaat (bijv. “Je hebt het potlood nu heel laag vast. Kun je proberen het potlood hier” – en dan deed ik het voor- “vast te houden?” of “Wanneer je een klein vakje moet inkleuren, kun je beter heel kleine rondjes maken met je kleurpotlood om niet uit te schieten. Kan jij dat ook?” Je zag het kind dan glunderen wanneer het ook echt lukte.

Aanvankelijk was ik van plan om àlle oudste kleuters van de zeven kleutergroepen te observeren. Maar dit plan bleek te ambitieus; voor het afnemen van de KOEK had ik bij elk kind ongeveer 20 minuten nodig. Ik heb mij daarom tot drie groepen beperkt. Gezien de verschillen binnen de drie groepen (respectievelijk 44%, 18% en 20% kan een dynamische driepuntsgreep hanteren, 44%, 36% en 50% heeft een statische driepuntsgreep) ben ik nu toch benieuwd hoe dit in de overige groepen is.

Ik vond het jammer dat ik niet van meer leerkrachten van de groepen 1/2 de vragenlijst terug heb gekregen. Dit komt, denk ik, voor een deel omdat er drie leerkrachten in deze periode tijdelijk vervangen werden, maar ook omdat er leerkrachten waren die minder betrokken waren bij mijn onderzoek. Ik ben in een aantal groepen begonnen en had daardoor veel contact met de betreffende leerkrachten. Omdat ik mij door tijdgebrek moest beperken tot drie groepen had ik met een aantal andere groepen weinig contact.

Het was even zoeken naar momenten om de kinderen te kunnen observeren. Er was vooraf afgesproken dat zij met de kringmomenten en groepsmomenten als buiten spelen of gymen gewoon met de groep mee zouden doen. Dit betekende dat ik niet eerst alle oudste kleuters van één groep kon observeren, maar wanneer ik met een groep niet verder kon ik bekeek met welke groep dit wel mogelijk was. In het begin voelde dat alsof ik alwéér in de groep kwam om een kind op te halen. Dat dit bij de leerkrachten zo niet ervaren werd, bleek uit hun enthousiaste reacties als: “Oh, daar is juf Ria! Wie is er nu aan de beurt om mee te gaan?”

Aan het begin van mijn onderzoek wist ik weinig af van oefeningen, liedjes en spelletjes om de fijne motoriek te ontwikkelen. Van het bestaan van een motoriekkist

wist ik wel af, maar dat kinderen zulke sprongen in vaardigheid kunnen maken door gericht met dit spel materiaal te werken, wist ik niet. Ik heb erg veel geleerd van alles wat ik hierover gelezen heb. Nadat ik gezien had met welk materiaal de motoriekkist op een andere basisschool gevuld was, raakte ik helemaal enthousiast om zelf materiaal bij elkaar te zoeken om vooral manipulatie in de hand en vingers te oefenen. Vooral wanneer blijkt dat veel van wat je nodig hebt gewoon in de klas of thuis aanwezig is. Ook vond ik de mooiste spullen bij goedkope winkels in de stad. Tijdens de uitleg van de motoriekkist aan de leerkrachten van de onderbouw bleek dat ik niet de enige was die hier enthousiast van werd.

De groepsleerkracht die de motoriekkist in haar groep heeft uitgeprobeerd, was heel enthousiast. Zij gaat de kist in de toekomst zeker gebruiken. Aan het einde van de onderzoeksperiode heb ik de tweede presentatie kunnen geven. De reacties waren ook hier positief, maar er was geen tijd meer om het gebruik in overige klassen in dit verslag te kunnen verwerken. Ik ben wel van mening dat ik hen heb kunnen overtuigen van het effect dat de motoriekkist heeft op de ontwikkeling van de fijne motoriek, zodat meer kinderen kunnen komen tot de dynamische driepuntsgreep.

Hoewel ik het onderwerp verschrikkelijk leuk vond, de onderzoeken en het verwerken van alle informatie erg interessant, ik alle medewerking van de school kreeg en ik al vroeg begonnen was met lezen van literatuur, vond ik de tijdsdruk die ik op een gegeven moment voelde echt afschuwelijk (volgens mijn begeleidster was ik veel verder dan ik mijzelf realiseerde). Ik had het gevoel helemaal nergens meer tijd voor te hebben en alleen maar tijd en energie in het onderzoek te moeten stoppen. Ik moest soms door mijn huisgenoten worden stopgezet. Ik had het idee dat ik wel kon blijven lezen, zeker wanneer je op internet aan het zoeken of lezen bent, ben je zo uren verder. Bij het schrijven van dit verslag vond ik het moeilijk om in eerste instantie relevante zaken geordend op papier te krijgen en vervolgens bleek dat ik vaak veel te uitvoerig ben en viel het niet mee bondig en duidelijk te zijn. Bovendien blééf ik zinnen veranderen om er een lopend verhaal van te maken.

Toch had ik het ook niet willen missen. Dit onderzoek maakt dat ik, door alles wat ik gelezen en geleerd heb, mijn vak beter kan uitoefenen en mij een beter geschoolde leerkracht voel. Ik heb bovendien gemerkt dat ik het erg leuk vond om mijn kennis aan mijn collega's over te dragen, mijn enthousiasme op hen over te brengen en ik

meen dat ik hierdoor daadwerkelijk een positieve bijdrage kan leveren aan verandering/verbetering binnen de school.

Door deze studie ben ik alleen maar gemotiveerd geraakt om nog meer te leren, meer te weten te komen. Ik heb al in de brochure die op school lag met aanbod voor cursussen en studiedagen voor komend schooljaar gekeken wat er voor interessants voor mij bij zit!

Geraadpleegde literatuur:

- Baauw-van Vledder, A. & Dijk, E. van (2005). *Schrijven met zorg: praktische didactiek van handschriftontwikkeling*. Baarn: HBuitgevers.
- Dewitte, G. & Calmeyn, P. (2007). *Mijn kind heeft DCD*. Tielt Lannoo nv.
- Edwards, Buckland & McCoy-Powlen (2002). *Developmental & Functional Hand Grasps*, Slack Incorporated.
- Engen, A. van (1993). *Schrijven als oefenvak*. Vries: van Engen B.V.
- Everdingen, S. van.(2006). Het zit zo mooi in mijn hoofd en het komt zo lelijk uit mijn pen, schrijven een vak apart. *Veerkracht*, 4 (1), 18-21.
- Hagen, A. van & Valkenburg, A. (2010). *Zo leer je kinderen schrijven*. Groningen/Houten: Noordhoff.
- Hagen, A.van. (2012). Een potlood of een pen? Pengreep en gebruik van schrijfmateriaal. *JSW*, 5 (1), 18-21.
- Hagen, A.van. (2009). Voor ieder kind een schrijfinstrument op maat. *JSW*, 93 (3), 13-16.
- Hartingsveldt, M. van, Cup, E. & Corstens-Mignot, M. (2006). *Korte Observatie Ergotherapie Kleuters. Theorie-observatie-advies*. Nijmegen: Uitgeverij Ergoboek.
- Kallenberg, T., Koster, B., Onstenk, J. & Scheepsma, W. (2011). *Ontwikkeling door onderzoek: een handreiking voor leraren*. Amersfoort: ThiemeMeulenhoff.
- Kooijman, E., Mierlo, M. van & Natzijl, C. (2005). *Pak je pen: handschriftontwikkeling in de praktijk*. Heeswijk-Dinther: Esstede bv.
- Kooijman, E. (2000). Beweegoefeningen, schouder- pols- en vingergymnastiek. *Pedagogisch Schrijfcentrum Amsterdam*.
- Kooijman, E. (2005). Schrijven:schuin of rechtop. *Praxisbulletin*, 22,8 (4).
- Lindeman, M.B. (1999). Waar het bij leren schrijven om gaat. *Tijdschrift voor Remedial Teaching*, 2, 22-29. Uitgevers bv.

Litière, M. (2002). *Mijn kind leert schrijven (en hoe kan ik helpen): een gids voor ouders, leerkrachten en hulpverleners*. Tielt: Lannoo nv.

Peerlings, W. (2004). *Mijn kind is onhandig: omgaan met visuomotorische problemen*. Tielt: Lannoo nv.

Overvelde, A., Smits-Engelsman, B. & Nijhuis-van der Sanden, R. (2011). School en fysiotherapeut moeten nauw samenwerken: kinderen met schrijfproblemen. *Tijdschrift voor Remedial Teaching*, 5, 20-24.

Scholten, A., Hamerling, B. (2009). *Schriftkennis*. www.eduplaza.nl

Schweitzer, H. (1998). *Schrijven zonder pen*. Baarn: Bekadict

Tol, M. van. (2007). Reader Schrijfmotorische en motorische problemen. *Fontys Opleidingscentrum Speciale Onderwijszorg*, 7.

Wouters, L. (2003). Handleiding fijne motoriekkoffer. *Regionaal Expertise Centrum: samenwerkingsverband voor scholen voor ZML/LG/MG/LZ*.

Geraadpleegde websites:

www.jufdesiree.nl. Geraadpleegd 20-02-2012

[www.kngfrichtlijnen.nl/evidence-statements/motorische schrijfproblemen bij kinderen](http://www.kngfrichtlijnen.nl/evidence-statements/motorische-schrijfproblemen-bij-kinderen) (Koninklijk Nederlands Genootschap voor Fysiotherapie, de brancheorganisatie voor fysiotherapeuten). Geraadpleegd 03-02-2012

www.LBRT.nl (Landelijke Beroepsvereniging Remedial Teachers). Geraadpleegd 13-02-2012

www.recrivierenland.nl. Geraadpleegd 13-03-2012

www.therapro.com/Handwriting-Help-for-Kids-C61834.aspx. L. Marnell Farmingham. Geraadpleegd 03-02-2012

www.van-eisden.nl, link Schrijflessen. Geraadpleegd 18-03-2012

www.hbokennisbank.nl. Bogerd-Klute, C. Schrijfonderwijs op o.b.s. De Hobbitstee, een nieuwe koers. Geraadpleegd 23-09-2011

www.hbokennisbank.nl. Franken, M. De schrijfontwikkeling van kleuters. Geraadpleegd 21-09-2011

www.hbokennisbank.nl. den Haan, I., Hiele, E., Kok, S. Schrijf- en motorische problemen. Geraadpleegd 09-01-2012

www.hbokennisbank.nl. Postma, S. Het stimuleren van de fijne motoriek door middel van motoriekkisten. Geraadpleegd 19-01-2012

www.schriftontwikkeling.nl Auteurs: Hamerling en Scholten. Geraadpleegd 18-01-2012

Bijlagen

1. Indeling pengrepen	48
2. Groepsoverzicht pengreep	51
3. Inventarisatie van de pengreep in groep 3	52
4. Vragenlijst voor de leerkrachten van groep 3 en inventarisatie	55
5. Inventarisatie van de pengreep in groep 2	57
6. Vragenlijst voor de leerkrachten van groep 2 en inventarisatie	64
7. Aanleren van de driepuntsgreep	68
8. Het aanleren van een goede zit-schrijfhouding	69
9. De zit-schrijfhouding aanleren met een liedje of een versje	71
10. Spelletjes, versjes en oefeningen voor het stimuleren van de fijne motoriek	74
11. Beschrijving van de spelletjes in de smurfenkist	78
12. Registratieblad	80
13. Aandachtspunten voor linkshandigheid	81
14. Presentatie	83

Bijlage 1 Indeling pengrepen

Rijpe grepen

Dynamische driepuntsgreep

Laterale driepuntsgreep

Dynamische viervingergreep

Laterale viervingergreep

'A la ronde'-greep

Overgangsgrepen

Laterale flexiegreep (wordt als onrijpe maar ook als overgangsgreep gezien, wordt ook de duimdwaarsgreep genoemd)

Statische driepuntsgreep (bewegingen vanuit de pols)

Statische viervingergreep (bewegingen vanuit de pols)

Onrijpe grepen

Vuistgreep

Vuistgreep

Vinger pronatiegreep

Penseelgreep

Pengreep met gestrekte vingers

Bijlage 2

Groepsoverzicht pengreep

[illegible]

Bijlage 3

Inventarisatie van de pengreep

Groep: 3a	Rijpe pengreep					Overgangs-greep			Onrijpe pengreep			
Datum: 13 febr. 2012 28 leerlingen Naam:	Dynamische driepuntsgreep	Laterale driepuntsgreep	Dynamische viervingsgreep	Laterale viervingsgreep	A la rondgreep	Laterale flexiegreep	Statische driepuntsgreep	Statische viervingsgreep	Vuistgreep	Vingerpronatiegreep	Penseelgreep	Pengreep met gestrekte vingers
A	x											
I				x								
C				x								
R			x									
J	x											
L		x										
D	x lh											
T	x											
L			x									
S			x									
S							x					
T	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
F	x											
T	x	x					x					
I		x										
N	x lh											
B	x											
L	x											
J	x											
S	x											
M	x											
N		x										
S			x									
C	x											
B			x									
R		x										
I			x									
T	x											
Totaal	14	5	6	2			2					

T: was ziek

Groep: 3b	Rijpe pengreep					Overgangs-greep			Onrijpe pengreep			
Datum: 13 febr. 2012 28 leerlingen Naam:	Dynamische driepuntsgreep	Laterale driepuntsgreep	Dynamische viervingergreep	Laterale viervingergreep	A la rondgreep	Laterale flexiegreep	Statische	Statische	Vuistgreep	Vingerpronatiegreep	Penseelgreep	Pengreep met gestrekte vingers
D	x											
B				x								
D	x											
I							x					
N				x								
J			x									
S				x								
T				x								
C				x								
S		x										
I			x									
D			x									
M	x											
W	x		x									
D	x		x									
J			x									
C			x									
N				x								
W	x											
B			x									
L				x								
J	x											
J	x						x					
J	x											
J		x										
G		x										
R	x											
A			x									
Totaal	10	3	9	7			2					

Groep: 3c	Rijpe pengreep					Overgangs-greep			Onrijpe pengreep			
Datum: 13 febr. 2012 29 leerlingen Naam:	Dynamische driepuntsgreep	Laterale driepuntsgreep	Dynamische viervingergreep	Laterale viervingergreep	A la rondgreep	Laterale flexiegreep	Statische	Statische	Vuistgreep	Vingerpronatiegreep	Penseelgreep	Pengreep met gestrekte vingers
L							x					
J				x								
V	x											
Y							x					
J	x											
S	x											
E							x					
L	x											
S							x					
A			x									
A	x											
T	x lh											
B	x											
M	x											
S	x											
C	x lh											
T	x											
M	x											
G	x											
S	x											
L							x					
J		x										
B	x											
T	x						x					
J	x											
J	x											
M	x											
M	x											
A	x											
Totaal	21	1	1	1			6					

Bijlage 4

Vragenlijst voor de leerkracht van groep 3 en inventarisatie

1. Op welke aspecten van de zithouding let je tijdens het schrijven?	
- Voeten goed op de grond	5
- Goed zitten op de stoel, rug tegen de leuning	3
- Stand van het hoofd	3
- Afstand hoofd tot het papier	3
- Afstand buik en tafel	4
- Armen en/of ellebogen op tafel	1
- Stand niet-schrijfhand	3
- Pengreep	2
2. Wanneer let je op de zithouding van een leerling?	
- Bij aanvang van de schrijfles	4
- Tijdens de schrijfles	3
- Tijdens alle lessen waarbij geschreven moet worden	3
- Ik let er regelmatig op tijdens de schrijfles	1
- Ik let er niet op	-
- Anders	1 Tijdens de overige lessen let ik er wel minder op
3. Wanneer let je op de pengreep van een leerling?	
- Bij aanvang van het leren schrijven in groep 3	4
- Bij aanvang van de schrijfles	2
- Bij aanvang van alle schrijfactiviteiten	-
- Bij aanvang en tijdens de schrijfles	3
- Ik let er regelmatig op	3
- Ik let er niet op	-
- Anders	-
4. Geef je instructie bij de schrijfles?	
- Ja, vooraf, de verwerking doen ze zelfstandig	1
- Ja en wanneer nodig ook tijdens de schrijfles	5
- Ja, de instructie geef ik vooraf, de verwerking volgt later zelfstandig	1
- Ik geef niet altijd instructie	-
- Anders	-
5. Hoe geef je feedback bij de schrijfles?	
- Tijdens de schrijfles loop ik rond en geef ik aanwijzingen	5
- Tijdens de schrijfles loop ik rond	-
- Na afloop van de schrijfles bespreek ik de resultaten	2
- Ik kijk na afloop de schriften na	-
- Ik kijk na afloop de schriften na om er de volgende les op terug te komen	2
- De leerlingen beoordelen elkaars werk	-
- Anders	-
6. Vind je dat de methode voldoende aanwijzingen geeft over een goede zithouding?	
- Ja	5
- Nee	-
7. Vind je dat de methode voldoende aanwijzingen geeft voor een goede pengreep?	
- Ja	3
- Nee	2
- Anders	-
8. Vind je dat de methode voldoende aanwijzingen geeft wat te doen wanneer een kind nog geen duidelijke voorkeurshand heeft?	
- Ja	2
- Nee	2
- Anders	1 Ik ga er van uit dat kinderen die al hebben
9. Heb je behoefte aan observatielijsten wat de zithouding, pengreep of voorkeurshand	

betreft?	
- Ja	3
- Ik volg de aanwijzingen die de methode geeft	1
- nee	1
10. Vind je dat je kennis hebt over wat een goede pengreep is?	
- Ja	1
- Voldoende	1
- Onvoldoende	-
- Ik wil meer informatie over wat een goede pen greep is	4
11. Weet je of je zelf een goede pengreep hebt?	
- Ik heb een goede pengreep	3
- Ik weet niet of mijn pengreep goed is	-
- Mijn pengreep is niet goed	2
12. Vind je het van belang voor de kinderen in je groep om zelf een goede pengreep te hebben?	
- Ja	4
- Ik weet het niet	1
- Nee, niet van belang	-
13. Hoe handel je bij een kind dat geen goede pengreep heeft?	
- Ik geef het schrijfmateriaal op de goede manier in de hand van het kind	4
- Ik doe voor hoe de pengreep moet zijn	5
- Ik geef het kind ander schrijfgereedschap	1
- Ik geef het kind een stetro/schrijfhulp	2
- Ik analyseer het werk en de schrijfhouding van het kind	-
- Ik kan een aangewende pengreep niet meer veranderen	-
- Ik probeer de leerling te helpen, maar weet hier onvoldoende van	1
- Anders	-
14. Hoe ontstaat het probleem van een foute pengreep volgens jou?	
- Het kind is nog niet aan schrijven toe	1
- Het kind heeft motorische problemen	-
- Tijdens het leren schrijven in groep 3 moet meer aandacht voor de pengreep komen	-
- Er moet meer aandacht voor de pengreep komen in groep 1/2	3
- Ik zou meer aandacht aan de pengreep moeten besteden	-
- Anders	2
15. Welke problemen ervaar je wanneer een kind geen goede pengreep heeft?	
- Verkramppt schrijven	5
- Slordig schrijven	1
- Pijnlijke arm	1
- Niet tussen lijntjes kunnen schrijven	1
- Te hoge pendruk	1
16. Wat vind je van de motorische vaardigheden (knippen, plakken, kleuren, tekenen) waarmee kinderen in groep 3 komen?	
- Vergeleken met een aantal jaren terug hebben steeds meer kinderen hier moeite mee	1
- De motorische vaardigheid verschilt per groep per jaar	5
- Ik ervaar geen verschil per groep per jaar	-
- De motorische vaardigheden zijn beter in vergelijking met een aantal jaren terug	-
- Anders	1 Kinderen kunnen soms heel slecht knippen en hebben minder ervaring met fijn motorische bezigheden
17. Heb je zelf opmerkingen of vragen?	

1. Ik zou het prettig vinden als er een voorlichting komt over de juiste pengreep en zithouding voor de groepen 1/2 en 3 voor de doorgaande lijn.
2. Ik wil graag weten welke pengrepen goed zijn
3. Ik wil graag observatielijsten voor de zithouding en de pengreep

Bijlage 5

Inventarisatie van de pengreep in groep 2

Datum	5 maart 2012 – 16 maart 2012
Groep	groep twee Poes

Uitgangshouding	Naam											Totaal
	S	J	N	T	I	J	K	>	L			
Rechtshandig	x		x	x	x	x	x	x				7
Linkshandig		x							x			2
Bewegingsinzet vanuit vingers			x	x	x	x						4
Bewegingsinzet vanuit pols	x	x					x	x	x			5
Bewegingsinzet vanuit elleboog								x				1
Pols in middenstand												
Pols in dorsaal flexie	x	x	x	x	x	x	x	x	x			9
Onderarm ligt op de tafel	x	x	x	x	x	x	x	x	x			9
Pols is los van de tafel												
Andere hand fixeert het papier met platte vingers	x	x		x		x	x	x	x			7
Andere hand fixeert het papier met gekromde vingers			x		x							2
Andere hand heeft geen functie									x!			1
Andere hand ondersteunt het hoofd												
Meebewegen mond/tong				x		x						2
Meebewegen andere hand												
Pengreep												
Rijpe pengreep												
Dynamische driepuntsgreep			x	x	x	x						4
Laterale driepuntsgreep												
Dynamische viervingergreep									x			1
Laterale viervingergreep		x										1
A la ronde-greep												
Overgangsgreep												
Statische driepuntsgreep		x	x				x	x				4
Laterale flexiegreep												
Statische viervingergreep		x					x		x			3
Onrijpe greep												
Pengreep met gestrekte vingers	x											1
Bijzonderheden pengreep												
Wisselende pengreep		x					x		x			3
Andere pengreep												

Soepele pengreep		x		x	x	x						4
Krampachtige pengreep			x				x	x	x			4
Instabiele, losse pengreep	x											1
Normale pendruk	x	x		x	x	x	x					6
Te veel pendruk			x		x		x	x	x			5
Te weinig pendruk		x						x	x			3
Kleur-Schrijfp opdrachten												
Kan zowel rijpe greep als overgangsgreep toepassen			x	x	x	x						4
Past alleen overgangsgreep toe		x					x	x	x			4
Kan binnen de lijntjes blijven		x	x	x		x	x	x	x			7
Kleurt nog krasserig	x		x		x							3
Kan kleine rondjes volledig inkleuren				x	x	x	x		x			5
Kleurt kleine rondjes niet volledig in	x	x	x					x				4
Schrijft eigen naam	x	x	x	x	x	x	x	x	x			9
Tekent eigen naam na												
Kan enkele letters natekenen												
Kan eigen naam nog niet natekenen												

S.

S. hanteert een pengreep met gestrekte vingers (onrijpe pengreep).

J. schrijft met een laterale viervingergreep en statische viervingergreep, maar na aanwijzingen kan zij ook de driepuntsgreep.

J. houdt zijn potlood te laag vast, houdt zijn gezicht te dicht boven het papier.

F. gebruikt de viervingergreep, na aanwijzingen kan zij de driepuntsgreep, maar dit is moeilijk voor haar.

Datum	5 maart 2012 – 16 maart 2012
Groep	groep twee geit

Uitgangshouding	Naam											
	T	M	L	A	D	Z	Z	J	Q	J	J	Totaal
Rechtshandig	x	x	x	x	x		x	x	x	x	x	10
Linkshandig						x						1
Bewegingsinzet vanuit vingers	x					x				x	x	4
Bewegingsinzet vanuit pols	x	x	x	x	x		x	x	x	x	x	10
Bewegingsinzet vanuit elleboog												
Pols in middenstand												
Pols in dorsaal flexie	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	11
Onderarm ligt op de tafel	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	11
Pols is los van de tafel												
Andere hand fixeert het papier met platte vingers	x	x	x	x	x		x	x		x	x	9
Andere hand fixeert het papier met gekromde vingers									x			1
Andere hand heeft geen functie						x						1
Andere hand ondersteunt het hoofd												
Meebewegen mond/tong		x						x			x	3
Meebewegen andere hand												
Pengreep												
Rijpe pengreep												
Dynamische driepuntsgreep						x					x	2
Laterale driepuntsgreep												
Dynamische viervingergreep										x		1
Laterale viervingergreep	x			x		x						3
A la ronde-greep												
Overgangsgreep												
Statische driepuntsgreep			x		x		x		x		x	5
Laterale flexiegreep		x			x							2
Statische viervingergreep			x							x		2
Onrijpe greep												
Pengreep met gestrekte vingers								x				1
Bijzonderheden pengreep												
Wisselende pengreep			x		x	x			x			4
Andere pengreep		x			x				x			3
Soepele pengreep												
Krampachtige pengreep	x	x!		x!	x				x	x	x	7
Instabiele, losse pengreep			x				x	x	x			4
Normale pendruk			x		x					x		3
Te veel pendruk	x	x	x	x		x			x	x	x	8
Te weinig pendruk			x				x		x			3
Kleur-Schrijfpoddrachten												
Kan zowel rijpe greep als overgangsgreep toepassen						x				x	x	3

Past alleen overgangsgreep toe	x	x	x	x	x		x	x	x			8
Kan binnen de lijntjes blijven	x	x		x	x	x		x	x	x	x	9
Kleurt nog krasserig	x	x	x	x	x	x	x!	x	x			9
Kan kleine rondjes volledig inkleuren		x				x				x	x	4
Kleurt kleine rondjes niet volledig in	x		x	x	x			x	x			6
Schrijft eigen naam	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	11
Tekent eigen naam na												
Kan enkele letters natekenen												
Kan eigen naam nog niet natekenen												

M.

M. heeft een greep die het meest op een laterale flexiegreep lijkt.

D.

D. heeft een greep die ook op de laterale flexiegreep lijkt.

A. wisselt tijdens het tekenen/kleuren niet van greep, maar pakt telkens het potlood opnieuw vast met dezelfde laterale viervingergreep.

N. past de laterale viervingergreep toe, maar kan ook de driepuntsgreep.

N. geeft aan dat hij alleen maar wil kleuren op zijn manier. Hij zegt dat hij niet binnen de lijntjes kan kleuren. Wanneer hij toch gaat kleuren, begint hij bij de rand van de zon aan de buitenkant en schiet daarbij vaak uit naar binnen toe. Het kleuren van

kleine rondjes gaat krasserig vanuit de pols, hij kleurt over het vlak van het rondje totdat het ingekleurd is.

Q. houdt haar potlood aanvankelijk vast met wijsvinger en middelvinger die op het potlood liggen, de duim heeft geen functie. Zij heeft een aantal weken met haar hand en arm in het gips gezeten, waardoor het onmogelijk was te schrijven. Zij geeft aan dat het schrijven met links helemaal niet goed ging. Er is dus geen sprake van schijnlinkshandigheid. Na aanwijzingen hoe de driepuntsgreep te hanteren, gaat zij daar heel goed mee verder en let tijdens latere opdrachten heel goed op een goede pengreep.

J.

J. heeft een pengreep met gestrekte vingers en draait om die reden het papier bij iedere verandering van schrijfbeweging. J. maakt nog meebewegingen.

Datum	5 maart 2012 – 16 maart 2012
Groep	groep twee eend

Uitgangshouding	Naam											Totaal
	L	L	T	A	M	R	T	R	I	Y		
Rechtshandig		x	x	x	x	x	x	x	x	x		9
Linkshandig	x											1
Bewegingsinzet vanuit vingers		x		x		x			x			4
Bewegingsinzet vanuit pols	x	x	x		x	x	x	x	x	x		9
Bewegingsinzet vanuit elleboog												
Pols in middenstand												
Pols in dorsaal flexie	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x		10
Onderarm ligt op de tafel	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x		10
Pols is los van de tafel								x				
Andere hand fixeert het papier met platte vingers	x		x	x	x		x	x	x	x		8
Andere hand fixeert het papier met gekromde vingers		x				x				x		3
Andere hand heeft geen functie							x					1
Andere hand ondersteunt het hoofd												
Meebewegen mond/tong	x		x			x		x	x	x		6
Meebewegen andere hand												
Pengreep												
Rijpe pengreep												
Dynamische driepuntsgreep						x			x			2
Laterale driepuntsgreep				x	x		x					3
Dynamische viervingergreep		x							x			2
Laterale viervingergreep					x							1
A la ronde-greep												
Overgangsgreep												
Statische driepuntsgreep	x	x	x			x			x			5
Laterale flexiegreep												
Statische viervingergreep						x	x					3
Onrijpe greep												
Pengreep met gestrekte vingers										x		1
Bijzonderheden pengreep												
Wisselende pengreep		x			x	x	x	x	x			6
Andere pengreep					x			x				2
Soepele pengreep												
Krampachtige pengreep			x!			x			x			3
Instabiele, losse pengreep					x					x		2
Normale pendruk		x		x				x	x			4
Te veel pendruk	x	x	x!			x	x	x				6
Te weinig pendruk					x					x		2
Kleur-Schrijfpoddrachten												

Kan zowel rijpe greep als overgangsgreep toepassen		x		x		x	x		x			5
Past alleen overgangsgreep toe	x		x		x			x				4
Kan binnen de lijntjes blijven		x		x		x	x	x	x	x		7
Kleurt nog krasserig	x		x	x	x							4
Kan kleine rondjes volledig inkleuren		x		x		x	x	x	x	x		7
Kleurt kleine rondjes niet volledig in	x		x		x							3
Schrijft eigen naam	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x		10
Tekent eigen naam na												
Kan enkele letters natekenen												
Kan eigen naam nog niet natekenen												

L. houdt zijn gezicht te dicht boven het papier.

L. houdt haar potlood te laag vast en haar gezicht te dicht boven het papier.

T. houdt zijn gezicht te dicht boven het papier. Bij verandering van schrijfrichting verdraait hij het blad.

M. draait tijdens het kleuren het papier.

T. heeft haar niet-schrijfhand vaak naast of nauwelijks op haar papier liggen. Zij houdt haar potlood te laag vast.

R.

R. heeft een greep die op de laterale flexiegreep lijkt. Zij houdt op de eerste foto haar vingers gekromd, wijsvinger over de duim. Tijdens het werken wisselt zij vaak van greep. Op de tweede foto lijkt het wat meer op de driepuntsgreep.

Zij draait het papier of de arm bij iedere verandering van richting.

Y. kan na aanwijzingen ook de driepuntsgreep.

Bijlage 6

Vragenlijst voor de leerkracht van groep 2 en inventarisatie

1. Welke methode gebruik je om de fijne motoriek te stimuleren?	
- De methode <i>Schrift</i> die op school gebruikt wordt	3
- Andere op school aanwezige methoden	2
- Ik gebruik geen methode	-
- Anders	-
2. Weet je welke ontwikkelingsmaterialen op school aanwezig zijn om de fijne motoriek te stimuleren?	
- Ja, nl	5 (kralenplank, kralen rijen, scharen, potloden, verfbord, krijtbord, klein constructiemateriaal, bouwblokjes, insteekmozaïek, klei, zand, vouwen, prikken)
-	
-	
-	
-	
- Nee, ik weet niet precies wat aanwezig is	-
3. Bied je de kinderen ontwikkelingsmaterialen gericht op de fijne motoriek aan?	
- Ja	3
- Regelmatig	2
- nee	-
4. Zo ja, welke materialen bied je aan en hoe vaak?	
Klein constructiemateriaal, kralenplank, zand, verf, wasco, prikpenen, klei, hamertje tik, voorbereidende schrijfoefeningen in zand of scheerschuim, krijtbord, tekenen, knippen, plakken regelmatig, elke dag, schrijfboekje 1x per week	
5. Welke teken- en schrijfmateriaal zijn in de klas aanwezig?	
- Wasco, stiften, potloden, verfwasten, prikpenen, oliepastelkrijt, bordkrijt	
- Schrijfzand/scheerschuim	
- Voor kinderen met een zwakke motoriek extra dikke potloden	
6. Bied je kinderen schrijfmateriaal aan waar behoefte aan is?	
- Ja	4
- Nee	-
- Soms	1
7. Hoe goed ben je op de hoogte van de motorische ontwikkeling van kleuters?	
- Goed	-
- Redelijk	5
- Matig	-
- Onvoldoende	-
8. Hoe goed ben je op de hoogte van de doelstellingen van het voorbereidend schrijven in groep 1/2?	
- Goed	-
- Redelijk	4
- Matig	1
- Onvoldoende	-
9. Vind je dat de methode <i>Schrift</i> voldoende aanwijzingen geeft voor een goede zithouding?	
- Ja	4
- nee	1
10. Vind je dat de methode <i>Schrift</i> voldoende aanwijzingen geeft voor een goede pengreep?	
- Ja	2
- Nee	2
- Ik weet het niet	1
11. Vind je dat de methode <i>Schrift</i> voldoende aanwijzingen geeft wat te doen wanneer een kind nog geen duidelijke voorkeurshand heeft?	
- Ja	1
- Nee	3
- Ik weet het niet	1
12. Heb je behoefte aan observatielijsten wat de zithouding, pengreep of voorkeurshand betreft	

- Ja	2
- Ik volg de aanwijzingen die de methode geeft	1
- Nee	2
13. Op welke aspecten van de zithouding let je tijdens het werken aan tafel?	
- Voeten goed op de grond	5
- Goed zitten op de stoel, rug tegen de leuning	5
- Afstand buik en tafel	4
- Armen en/of ellebogen op tafel	2
- Goede stoelhoogte	3
14. Vind je dat je kennis hebt over wat een goede pengreep is?	
- Ja	2
- Voldoende	2
- Onvoldoende	-
- Ik wil meer informatie over wat een goede pengreep is	2
15. Hoe ziet een goede pengreep eruit volgens jou?	
- Duim en wijsvinger houden het potlood vast en worden ondersteund door de middelvinger	
- Maak een ovaal van wijsvinger en duim, potlood ertussen en middelvinger er onder	
- Drie vingers houden het potlood vast in een ontspannen houding	
- Potlood schuin in de hand, duim en wijsvinger, het potlood ertussen, middelvinger er onder, wijsvinger niet met een punt	
- Zie de aanwijzingen in de methode	
16. Weet je of je zelf een goede pengreep hebt?	
- Ik heb een goede pengreep	2
- Ik weet niet of mijn pengreep goed is	-
- Mijn pengreep is niet goed	4
17. Vind je het van belang voor de kinderen in je groep om zelf een goede pengreep te hebben?	
- Ja	4
- Ik weet het niet	1
- Nee, niet van belang	-
18. Hoe bevorder je een goede pengreep?	
- Ik geef het materiaal op de goede manier in de hand van het kind	3
- Ik doe voor hoe de pengreep moet zijn	5
- Ik besteed aandacht aan de pengreep bij aanvang van teken/kleuractiviteiten	5
- Ik corrigeer wanneer ik zie dat de pengreep niet goed is	5
19. Wanneer let je op de pengreep van een leerling?	
- Bij aanvang van alle schrijf/tekenactiviteiten	-
- Bij aanvang van en tijdens schrijf/tekenactiviteiten	4
- Ik let er regelmatig op	3
- Ik let er niet op	-
- Anders	-
20. Geef je het kind oefeningen om de pengreep te bevorderen?	
- Ja	-
- Nee, dit zou ik meer moeten doen	3
- Regelmatig	2
21. Voorbeelden van oefeningen die je dan geeft	
- Ontspanningsoefeningen	
- Eerst pen laten rusten op hand en tussen duim en wijsvinger nemen. Dan de vingers laten lopen over het potlood	
- Kralenplank gebruiken met alleen duim en wijsvinger	
- Wedstrijdje op de kralenplank waarbij je de kralen vastpakt met duim-wijsvinger, duim-middelvinger, duim-ringvinger, duim-pink	
- Een liedje of een versje	
- Hulpmiddelen	
- De juiste pengreep laten zien	
22. Hoe ontstaat het probleem van een foute pengreep volgens jou?	
- Het kind is nog niet aan schrijven toe	3

- Het kind heeft motorische problemen - Er moet meer aandacht voor de pengreep komen in groep1/2 - Ik zou meer aandacht aan de pengreep moeten besteden - Anders	4 1 1 3, -je moet er heel erg op tijd bij zijn, - eerst groot schrijven, dan pas klein, - het kind is te vroeg gaan schrijven, is niet goed aangeleerd
23. Ben je tevreden over de methode <i>Schrift</i> ?	
- Ja - Ja, voldoende - Nee - Geen mening	- - 4 1
24. Kun je aangeven waar je wel of niet tevreden over bent?	
Niet tevreden: - Motoriek ontwikkelt zich van grof naar fijn. Schrijven kan pas vloeiend en soepel gaan als de schouder, elleboog, pols en hand een bepaalde mate van stabilisatie hebben. De methode <i>Schrift</i> stimuleert om dit te blokkeren, waardoor kinderen krampachtig gaan schrijven. - Ik heb altijd geleerd dat kleuters ruimte moeten hebben en groots moeten werken. <i>Schrift</i> is veel te klein voor kleuters. Ook het werken met pen vind ik niet goed. Liever zie ik werken met wasco. - Er wordt te vroeg met het kleine schrift begonnen - Van sommige oefeningen zie ik niet de meerwaarde - Het is wat saai voor kinderen - Ik vind de opdrachten niet passen bij de leeftijd van de kinderen. De boekjes zijn erg klein, de kinderen moeten al erg klein tekenen. - Er wordt weinig aandacht besteed aan schrijfpatronen als voorbereiding op het schrijven - De opdrachten van het oefenboekje sluiten niet aan bij het thema in de klas, maar staan op zich Voordelen: - De kinderen leren netjes kleuren en werken - De kinderen zijn enthousiast	
25. De methode <i>Schrift</i> geeft een schrijfprijpheidstoets om aan het eind van groep 2 af te nemen. Maak je van deze toets gebruik?	
- Ja - Nee - Soms - Anders	- 3 - 2, - geen ervaring mee, - is nog niet voorgekomen
26. Wat is je ervaring met deze toets, wat vind je ervan?	
- Goed - Redelijk - Matig - Onvoldoende - Anders	- - - - -
27. Maak je gebruik van schrijfpatronen?	
- Ja, alleen voor de kinderen van groep 2 - Ja, alleen in de laatste periode van groep 2 - Ja, zowel in groep 1 als groep 2 - Soms, bij een enkele leerling - Nee	- - 4 - 1
28. Is er overeenstemming binnen de kleutergroepen over methodegebruik, zithouding, pengreep, inzetten van materialen of oefeningen, schrijfpatronen e.d.?	
- Ja - Regelmatig - Nee	- - 5

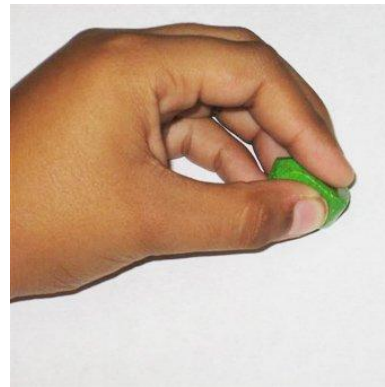
29. Wat vind je van de motorische vaardigheden (knippen, plakken, kleuren, tekenen) waarmee kinderen op school komen?	
- Vergeleken met een aantal jaren terug hebben steeds meer kinderen hier moeite mee	1
- De motorische vaardigheid verschilt per groep per jaar	1
- Ik ervaar geen verschil per groep per jaar	1
- De motorische vaardigheden zijn beter in vergelijking met een aantal jaren terug	-
- Anders	2, - meisjes zijn handiger, - heb ik nog geen beeld van

Bijlage 7

Aanleren van de driepuntsgreep

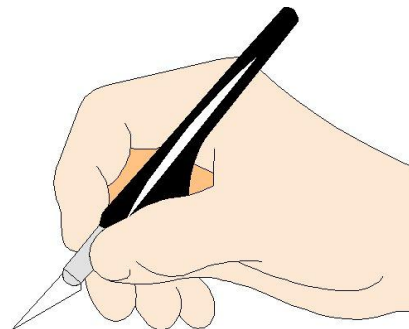

Rechtshandig

Linkshandig

Leg de pen horizontaal op het laatste kootje van de middelvinger en de duim/wijsvingerwortel, terwijl duim en wijsvinger uit elkaar staan. Breng nu de duim en de wijsvinger naar elkaar toe. Zodra de vingers de pen raken is de pengreep compleet (*Schriftkennis*).

Teken een stip op de plek waar het schrijfmateriaal de vingers raakt. De pen wordt goed vastgehouden wanneer de stippen niet meer zichtbaar zijn (*Schrijven als oefenvak*).

Kindje in het bedje: de middelvinger is het bedje, de wijsvinger het dekentje, de duim het kussentje (M. van den H.).

Bijlage 8

Het aanleren van een goede zit-schrijfhouding

Ontspannen spieren hebben een positieve invloed op het schrijfgedrag. Bij een correcte houding hebben enkels, knieën en heupen een hoek van 90°. In verband met groei is het noodzakelijk minimaal één keer per jaar bij alle kinderen het meubilair te controleren en aan te passen. Bij twijfel tussen twee verschillende maten stoelhoogte kan het best gekozen worden voor de kleinere stoel, omdat de voeten op de grond moeten rusten voor de balans.

Om te testen of de tafel de juiste hoogte heeft voor het kind laat je het kind op de stoel zitten, een arm hangt loodrecht naar beneden. De onderarm buigt in de elleboog tot deze een hoek van 90° maakt met de bovenarm. De hoogte van de tafel kan variëren van de onderkant tot de bovenkant van de onderarm (*Pak je pen*).

1. Houding van het hoofd:

- licht gebogen
- soms iets opzij
- lange-neus-afstand of de lengte van een nieuw potlood

2. Houding van de schouders:

- ontspannen
- evenwijdig aan de tafelrand

3. Houding van de romp:

- rechtop
- vuistafstand tussen buik en tafel
- de voeten plat op de grond een beetje uit elkaar of de ene voet iets geplaatst voor de ander

4. Houding van de armen:

- beide onderarmen op tafel
- beide ellebogen liggen op het tafelblad (bij jonge kinderen) of een klein stukje daarbuiten (bij het oudere kind)

5. Houding van de schrijfhand:

- in het verlengde van de onderarm
- steunt op de pink en zijkant van de hand
- beneden de schrijfgregel

6. Houding van de niet-schrijfhand en -arm:

- ligt op het tafelblad of een klein stukje daarbuiten
- houdt het papier vast
- schuift het papier regelmatig naar boven

7. Schrijfbeweging:

- de schrijvende arm moet glijden over de tafel
- kleine verplaatsingen zijn niet erg

8. De schrijfbeweging vanaf 9 jaar:

- de elleboog is het scharnierpunt
- elleboog iets buiten de tafelrand
- de schrijfarm glijdt over het papier, alleen de pen wordt opgetild
- deze houding niet dwingend eisen

9. Vingers en de pengreep:

- pen tussen toppen van duim en wijsvinger (driepuntsgreep)
- pen tussen toppen van duim, wijsvinger en middelvinger (vierpuntsgreep)
- vingers licht gebogen
- penhouder ligt tegen de knokkel waar de wijsvinger in de knokkel overgaat
- ontspannen greep voor rechtshandigen: 2 cm boven de pen vasthouden
- ontspannen greep voor linkshandigen: 2 à 3 cm boven de pen vasthouden

10. Papierligging voor rechtshandigen:

- voor rechter lichaamshelft
- ongeveer 20° ten opzichte van de tafelrand

11. Papierligging voor linkshandigen:

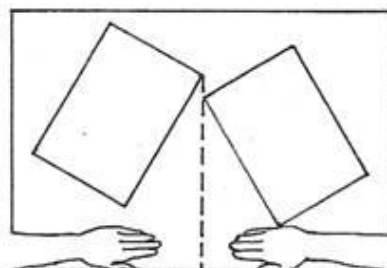
- voor de linker lichaamshelft
- ongeveer 20° ten opzichte van de tafelrand

Zithouding

Schrijfhouding

Ligging van het papier

Bijlage 9

De zit-schrijfhouding aanleren met een liedje of een versje.

- mijn blaadje/schrift ligt zoals het moet een beetje schuin dan is het goed - hé hé hé mijn and're hand doet mee let maar op hij schuift mijn schrift/blaadje op - geen pitzak op mijn kop ik zit dus goed rechtop - één vuist vrij tussen de tafel en mij	- hé hé hé mijn voeten doen ook mee - als ik schrijf beweegt mijn arm en niet mijn lijf - schrijven doe ik fijn met mijn hand onder de lijn - ik houd mijn pen zo vast dat hij in zijn bedje (huisje) past - is er weer een regel klaar verschuif je schrijfpapier dan maar
--	---

Onderstaande tekst kan ritmisch als een 'rap' worden uitgesproken, voorzien van bewegingen:

Stampen met je voeten zet ze stevig neer. Schuif je stoeltje aan en wiebel heen en weer. Handen hoog, in de lucht, zucht, zucht, zucht..... Ellebogen, ellebogen knipper met je ogen.	Stampen met de voeten op het ritme van de tekst De voeten stevig op de grond zetten Stoeltje aanschuiven Op de billen heen en weer wiebelen om goed contact te maken met de zitting van de stoel Handen zo hoog mogelijk boven het hoofd uitrekken en inademen Armen langs het lichaam laten hangen, uitademen Ellebogen wisselend op de tafel tikken met de ogen knipperen
---	---

Pak je pen maar op	Pen of potlood oppakken
en klim nu naar de top.	Met de vingers omhoog klimmen
Rollen, rollen, draaien, draaien	Het potlood tussen de vingers rollen Het potlood met de vingers draaien als een majorettestokje
naar beneden dan tot hier.....	Naar beneden klimmen tot de plek van de pengreep
En je handen op 't papier.	Beide handen op het papier, klaar om te schrijven

(Pak je pen)

Twee handen op de tafel,
twee voeten op de grond.
Zit stevig op je stoeltje
en kijk niet in het rond.
Een hand om mee te schrijven,
een hand op het papier.
Die schuift het blad naar boven
zo schrijf je met plezier.

Zeg hand, blijf je op de schrijflijn?
Dat vindt de meester/juffrouw fijn.
Zeg pink, steunt de hand op jou?
Zo niet, doe dat dan gauw.
Zeg pols, ga je niet omhoog?
Zeg pols lig je niet in een boog?
Zeg pols, lig je wel op het blad?
Zo ja, dan hebben we alles gehad.

Mijn voeten stevig op de grond.
Tegen de leuning met mijn kont.
Mijn rug is recht, mijn schouders laag.
Een vuist tussen de tafel en mijn maag.
Mijn hoofd naar voren iets gebogen.
Ik heb wat wijde ellebogen.
Mijn schrijfblad dat ligt aan de kant
van mijn schrijvende hand.
Mijn hulphand die verschuift het vel.
Ha, zo lukt het schrijven wel!

Als mijn vingers moe zijn,
vind ik schrijven niet meer fijn.
Ik leg mijn potlood neer
en ik schrijf niet meer
Ik ga grote vuisten ballen
en ik laat ze boem weer vallen.
Ik trek mijn schouders naar mijn oor
en dan ga ik weer verder hoor.

Wat een pech! Wat een pech!
Mijn blaadje schuift steeds weg.
Telkens als ik schrijven wil
ligt mijn blad niet stil. Een idee! Een idee!
Je andere hand doet ook mee.
Leg je hand maar op het blad.
Dat lijkt me wel wat.

(www.jufdesiree.nl,
www.vaneisden.nl)

Mijn voeten op de grond, een stukje uit elkaar.
Zo gaat schrijven goed, zonder een bezwaar.
Mijn stoel moet recht achter de tafel staan
voor we aan het schrijven gaan.

Melodie: Op een grote paddestoel

Hoe houd ik mijn pen vast
Als ik zit te schrijven
Lekker losjes in mijn hand
Moet hij altijd blijven
Middelvinger en mijn duim
Wijsvinger erop
Die mag niet gaan knakken
Zo gaat het echt top

Opzegversje:
Eén hand om mee te schrijven
Eén hand op het papier
Die schuift het blad naar boven
Zo schrijf ik met plezier.

Mijn schrijfblad ligt aan de kant
Van mijn schrijvende hand
Mijn hulphand die verschuift het wel
Ja, zo lukt het schrijven wel!

Na iedere regel die ik doe
Moet het papier naar boven toe
Is er weer een regel klaar?
Verschuif het papier dan maar.

(*Marieke van Tol, Reader Schrijfmotorische en motorische problemen*)

Bijlage 10

Spelletjes, versjes en oefeningen voor het stimuleren van de fijne motoriek

Bewegingen zonder materiaal waarbij het volgende geoefend wordt:

- Het draaien van de pols

- Strek de armen voorwaarts, met open hand en gespreide vingers. Draai de polsen: naar binnen-naar buiten-naar binnen-naar buiten
- Houd de armen licht gebogen, de polsen slap, de handen open. Sla de handen op en neer (vogelvlugeltjes)
- De armen liggen op tafel. Draai beide handen naar binnen en naar buiten, tik afwisselend met de handruggen en handpalmen op de tafel. Werk eerst met beide handen tegelijk. Wissel daarna af: een handpalm en een handrug op de tafel, tegelijk draaien.
- Klop met beide handpalmen en daarna met beide vuisten op tafel, klap dan in de handen, weer met handpalmen op de tafel, daarna met de vuisten en zo verder.
- Met beide handen op tafel kloppen, in je handen klappen, met de rechterhand op tafel kloppen, in je handen klappen, met je linkerhand op tafel kloppen, in je handen klappen en opnieuw.
- Ga rustig rechtop zitten of staan en strek een arm uit. Doe met één hand alsof je een schroef met een schroevendraaier uitdraait. Draai steeds dezelfde kant op. Doe nu alsof je een deksel van een potje losdraait, steeds dezelfde kant op. Hou de arm en romp zo stil mogelijk.
- Spel 'Commando pinkelen'.

- Buigen en strekken van de vinger

- Knijp de handen krachtig tot een vuist en ontspan weer:open-dicht-open-dicht. Doe dit eerst met beide handen en daarna met de handen apart. Doe dit met één hand, terwijl de andere hand plat op de tafel ligt of iets vasthoudt.
- Gooi beide handen weg. Gooi daarna de ene hand na de andere hand weg.
- Open de handpalm. Buig en strek alleen de vingers.

- Isolatieoefeningen voor de vingers

- Leg de handen plat op tafel met de palmen naar beneden. Til vinger voor vinger op. De andere vingers en de pols blijven op tafel liggen. Langzaam en vlugger.

- Dezelfde oefening maar nu met de vingers tegen elkaar.
- Leg de handen plat op tafel en 'speel' piano met de vingers
- Plaats de handen tegen elkaar met gesloten vingers . Spreid de vingers uit elkaar. Moeilijker is om telkens twee vingers te spreiden, zonder dat de andere vingers meespreiden. Dit kan ook geoefend worden met de handen op de tafel, tegelijk met beide handen en apart.
- Ga rechtop zitten aan je tafel, ellebogen steunen op de tafel. Duw je handen losjes tegen elkaar, waarna alleen de duimen elkaar tien keer aantikken. Doe hetzelfde met de wijsvingers, de middelvingers, etc. Tijdens de oefening tel je mee.
- Steek van beide handen de wijsvinger in de lucht (als bij watertrappelen). Wieg de handen heen en weer en laat op een teken een vinger overvliegen naar de andere hand, tik de vinger aan. De vinger vliegt ook weer terug.

- Het opponeren van de duim

- Raak met de duimtop om beurten de toppen van de vingers aan, hoe langer hoe vlugger, ga heen en terug. De duim is jarig en wordt door de vingers gefeliciteerd.
- Draai een kraaltje, knikker, propje of potlood tussen het topje van de wijsvinger en de duim.
- Met gevouwen handen draaien de duimen om elkaar heen
- Duimen en wijsvinger lopen om elkaar heen. Dit kan ook met de andere vingers. De duim moet dan verder opponeren.
- Maak een rondje met duim en wijsvinger (de vingers moeten gebogen zijn) en maak het rondje zo snel mogelijk open en dicht. Doe hetzelfde met duim en middelvinger etc.
- Hansje Pansje Kevertje: plaats de duim van de ene hand tegen de wijsvinger van de andere hand en andersom. Doe aan één kant de poort open. draai beide handen en doe de poort weer dicht.....
- Zeg een cijfer, bijvoorbeeld drie, en laat de kinderen zo snel mogelijk die vingers in de lucht steken.
- Klim in het potlood en zak weer af tot de punt.
Klim in het potlood, kantel het potlood alsof je iets uit wilt gummen, kantel weer terug en zak af tot de punt.

Versjes:

(Bij elke regel de juiste vinger tonen en laten bewegen)

Duimelot is in het water gevallen

Likkepot heeft hem eruit gehaald

Lange Jaap/Jan heeft hem thuisgebracht

Korte Knaap heeft hem in bed gelegd

En dat kleine kleine Pinkje heeft alles gezegd!

Naar bed! Naar bed! zegt Duimelot

Eerst nog wat eten, zegt Likkepot

Waar zal ik het halen, zegt Lange Jan

Uit grootvaders kastje, zegt Ringeling

Dat ga ik verklappen!, zegt het Kleine Ding.

Hompeltje en Pompeltje (tover de duimen uit de vuisten)

die zaten op een berg

Hompeltje was een kaboutertje (met één duim bewegen, buigen)

en Pompeltje was een dwerg (met de andere duim bewegen, buigen)

Ze klommen hélemaal naar het topje (naar boven klimmen)

En ze schudden met hun kopje (vuisten schudden)

Toen zijn ze in de berg gekropen (duimen één voor één weer in de vuist)

En niemand zag ze ooit nog lopen

Wacht...ik geloof dat ik ze hoor (wijsvinger omhoog)

Jaa, ze liggen op één oor.... (beide handen tegen elkaar, naast het hoofd)

Vijf vingertjes zijn heel erg moe

En slapen met hun oogjes toe.

Totdat de zon met warme stralen

de vingers uit hun slaap komt halen.

De duim wordt wakker

en wekt zijn makker.

De wijsvinger is boos.

Hij sliep nog als een roos.

De middelvinger staat op

met een slaperige kop.

De ringvinger doet heel kwiek
zijn ochtendgymnastiek.
“Ik ook”, zegt Pietje Pink
en voelt zich erg flink.
De vingers roepen dan ik koor
“Dag zonnetje, blijf schijnen hoor!”

Liedje:

1. Advocaatje ging op reis
Tiereliereliere (armen of polsen om elkaar heen draaien)
Advocaatje ging op reis
Tierelierelom (armen of polsen om elkaar heen draaien)

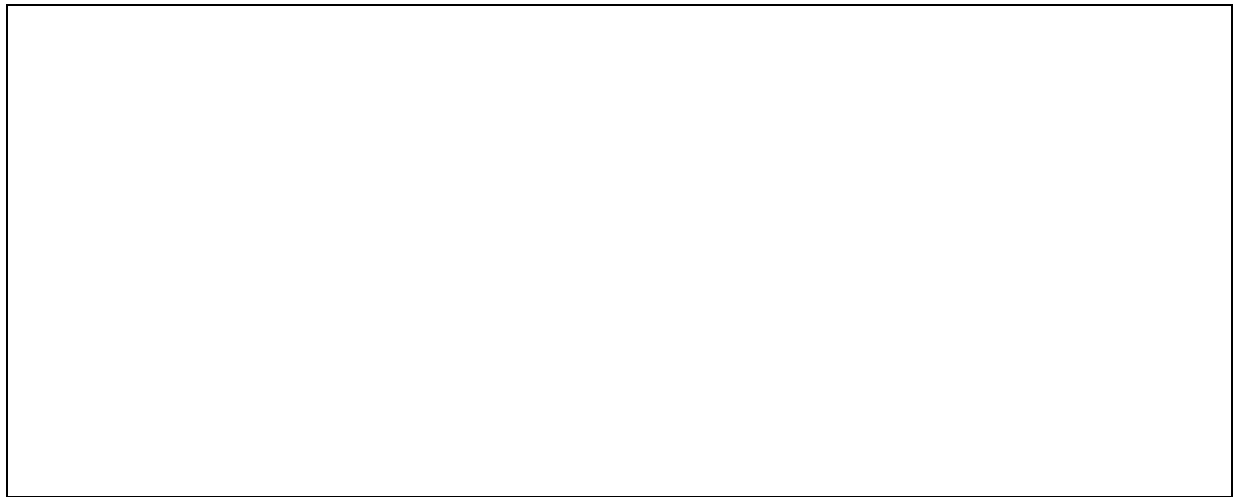
2. Met zijn hoedje op zijn arm
Tiereliereliere (armen of polsen om elkaar heen draaien)
met zijn hoedje op zijn arm
Tierelierelom (armen of polsen om elkaar heen draaien)

3. Hij kwam in een herberg aan, tiereliereliere.....
4. Stokvis kreeg hij bij 't ontbijt, tiereliereliere.....
5. 't Graatje stak hem in de keel, tiereliereliere....
6. Dokter werd erbij gehaald, tiereliereliere.....
7. Maar de dokter kwam te laat, tiereliereliere.....
8. Zo stierf onze advocaat, tiereliereliere.....

(G. Dewitte, P. Calmeyn: Mijn kind heeft DCD, Reader Marieke van Tol, E. Kooijman, Pedagogisch Schrijfcentrum Amsterdam, M. van den H., fysiotherapeute).

Bijlage 11

Beschrijving van de spelletjes in de smurfenkist

Bijlage 12
Registratieblad

Bijlage 13

Aandachtspunten voor linkshandigheid

Wanneer een kind linkshandig is, of wanneer uit een dominantieonderzoek blijkt dat een kind beter linkshandig kan leren schrijven, heeft het kind bij het leren schrijven extra aandacht nodig. Vergeleken met rechtshandige kinderen schrijft het linkshandige kind namelijk in een andere richting: de schrijfarm beweegt naar de romp toe in plaats van de romp af zoals bij rechtshandigen.

Wat zijn de problemen van linkshandige kinderen bij het schrijven?

- de schrijfhand kan vegen over het geschrevene
- het kind kan de schrijfarm boven de regel houden met een geknakte pols om te kunnen zien wat er geschreven wordt
- het papier ligt niet op de juiste plaats op de tafel voor het kind
- het kind kan met zijn elleboog de elleboog van een rechtshandig kind raken

Bij linkshandige kinderen moet extra gelet worden op:

De zithouding:

De zithouding van een linkshandig kind is hetzelfde als die van een rechtshandig kind: een afstand van het hoofd van ongeveer 30 cm tot het papier, de ellebogen binnen de onderrand van de tafel, rechtop zittend, voeten plat op de grond.

De houding van de schrijfhand:

De beste houding voor de schrijfhand is die waarbij de hand onder de schrijflijn blijft liggen. Met de geïnverteerde greep ('bokkenpoot'), waarbij de schrijfhand boven de schrijfregel gehouden wordt, is de kans op spanning in de pols groot.

De ligging en de hellingshoek van het papier:

Het papier moet voor de linker lichaamshelft liggen onder een hoek van ongeveer 20° ten opzichte van de tafelrand. Overig leermateriaal moet aan de rechterkant liggen.

Het schrijfmateriaal:

In *Schrijven met zorg* en in *Schrijven als oefenvak* wordt geadviseerd te schrijven met een linkshandige vulpen die goed glijdt, omdat een linkshandige de pen van zich af duwt. Om het probleem van over het geschrevene heen te vegen te voorkomen wordt snel drogende inkt aangeraden. In *Schriftkennis* wordt het advies van de linkshandige vulpen tegengesproken. De dikkere punt van een linkshandige vulpen

zou alleen maar een nadeel zijn voor een goed handschrift. In ieder geval moet de vulpen goed over het papier kunnen glijden.

De pengreep:

De pengreep is voor linkshandige kinderen dezelfde als voor rechtshandige kinderen. Wel is in veel literatuur te vinden dat de pen hoger vast gehouden moet worden, zodat het kind beter kan zien wat het schrijft. Hamerling en Scholten vinden het niet nodig dat de pen hoger vast gehouden wordt wanneer de hand onder de schrijfregel gehouden wordt.

De plaats van het kind naast een ander kind:

Vaak wordt het advies gegeven een linkshandig kind niet naast een rechtshandig kind als linker buurman te plaatsen. Volgens Hamerling en Scholten hoeft dit echter geen probleem te zijn wanneer beide kinderen goed aangeschoven zitten en beide armen op tafel liggen. Zij menen dat de tafel breed genoeg is.

De plaats van het kind in het lokaal:

In veel literatuur is te vinden dat bij linkshandige kinderen gelet moet worden op lichtinval van rechts. Nergens kom je tegen dat voor rechtshandige kinderen de lichtinval van links moet komen. Volgens Hamerling en Scholten is het met de verlichting in moderne scholen niet nodig hierop te letten.

Schrijf-/streekrichting:

Sommige schrijfbewegingen gaan met de linkerhand spontaan de andere kant op, in vergelijking met de rechterhand. Deze bewegingen komen alle in het horizontale vlak voor:

1. kleine letters: bij t en f gaat de dwarsstreek van rechts naar links
2. hoofdletters: bij A, E, F, L en T gaat de dwarsstreek van rechts naar links;
3. cijfers: bij '5' en '7' gaat de dwarsstreek van rechts naar links
4. leestekens: bij het afbreekstreepje gaat dit van rechts naar links.

Al of niet verbonden schrift:

Het kost linkshandigen meer moeite om verbonden te schrijven, omdat de pen eerder en vaker naar rechts moet worden verplaatst; er zullen meer rustpunten worden ingelast. Het schrijftempo is doorgaans lager dan bij de doorsnee rechtshandige.

Bijlage 14

Presentatie

Wat kwam aan de orde tijdens de presentaties (groepen 3 tot en met 5, 26-03-2012 en groepen 1/2, 14-05-2012):

- de huidige opvattingen over wat een goede pengreep is. Ik heb hiervoor een overzichtsblad gemaakt met foto's met de indeling in rijpe grepen, overgangsgrepen en onrijpe grepen (Edwards, Buckland & McCoy-Powlen, zie bijlage 1).
- de proximale en distale motoriek (grote of grote en fijne of kleine motoriek) ontwikkelen zich onafhankelijk van elkaar en worden vanuit verschillende hersencentra aangestuurd. Het is daarom niet meer nodig de grote motoriek voorafgaand aan de kleine motoriek te ontwikkelen. Uit een antwoord op de vragenlijst voor de leerkrachten van groep 1/2 bleek dat niet iedereen dit weet. Jonge kinderen kunnen dus al oefenen in fijnmotorische vaardigheden.
- welk schrijfmateriaal het best aangeboden kan worden.
- samenvatting van de antwoorden die op mijn vragenlijst gegeven waren.
- het belang van het goede voorbeeld geven van de pengreep. Met name in de groepen 1, 2 en 3 is het belangrijk dat de leerkracht niet zijn/haar foute pengreep aan de kinderen laat zien, maar probeert de driepuntsgreep te gebruiken waar de kinderen bij zijn.
- overtuigen van het belang van sensomotorische oefeningen voor de ontwikkeling van de fijne motoriek, met name voor het ontwikkelen van een goede pengreep, met behulp van een motoriekkist.
- uitleg van de onderdelen van de motoriekkist die ik samengesteld heb en hoe deze te gebruiken in de groep.
- aanbieden van een reader die ik heb samengesteld met daarin
 -) observatielijsten voor het observeren van zithouding en pengreep (n.a.v. de vragenlijst bleek dat hieraan behoefte was)
 -) indeling van de pengrepen voor de leerkrachten
 -) groepsoverzicht pengreep
 -) aanleren van de driepuntsgreep

-) blad met tips/versjes/liedjes voor het aanleren van een goede zit-schrijfhouding
-) aandachtspunten voor linkshandigheid
-) beschrijving van de spelletjes in de smurfenkist
-) registratieblad
-) spelletjes, versjes en oefeningen voor het stimuleren van de fijne motoriek
-) artikelen die ik van belang vond om te lezen